

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 13 | juni 2022

71

Beewashing

bijen helpen als verkooptruc

MOESTUINIEREN
om de moed
erin te houden

PLANTJES
tellen op een
vierkante kilometer

DUURZAME
palmolie blijft
een sprookje

“Overstromingen zullen onderdeel van ons dagelijkse leven worden tenzij we iets doen aan ons klimaat.”

De Deense omroep TV 2 Denmark lanceerde de campagne 'Onze aarde, onze verantwoordelijkheid'. Doel: de gevolgen van de opwarming tonen. Op de beroemde stadsbankjes van Kopenhagen werd een koperen plaquette bevestigd met deze waarschuwing.

Beeld: Maria Schumann

1. Rinske Bijl, *Activist*, correcties. 2. Vincent Bijlo, *column*. 3. Henri Blommers, *fotograaf*. 4. Michiel Bussink, *Recept*. 5. Carolien Ceton, *hoofredacteur*. 6. Lawrence Cheuk, *column*. 7. Robert Elsing, *fotograaf*. 8. Renske de Greef, *Strip*. 9. Anne Havelaar, *redacteur*. 10. Hidde Jansen, *freelancer*. 11. Rob de Kam, *freelancer*. 12. Wendy Koops, *Media*. 13. Marjolein Koster, *freelancer*. 14. Maarten van der Schaaf, *freelancer*. 15. Marjan Peters, *artdirection en vormgeving*. 16. Bas van der Schot, *cartoon*. 17. Thomas van Slobbe, *recensie*. 18. P  p   Smit, *illustrator*. 19. Roos van Tongerlo, *freelancer*. 20. Kees van de Veen, *fotograaf*. 21. Myrthe Verweij, *Kort*. 22. Hans Wetzels, *freelancer*. 23. Hilde Wijnen, *Consument*.

Kopzorgen van een jonge vader 8

Ruben Jacobs werd vader en prompt greep paniek hem bij de keel. Heeft zijn kind nog een toekomst op deze planeet? En hoe houd je hoop terwijl het onheil nadert? Hij schreef een boek en ontdekte: gemakkelijk is niet altijd beter.

18 De vriendelijke reus

Wie heeft er geen krukje van Ikea in de keuken staan? De grootste meubelmaker ter wereld verwerkt hout dat voor een belangrijk deel uit Rusland komt, en uit Oekraïne. Daar verdwijnen hele stuk bos als ‘afvalhout’. “Dezelfde bedrijven die voor de invasie de Oekra  nse milieuwetten aan hun laars lapt  n, kopen nu ondanks de sancties nog gewoon hout in Rusland.”

24 Je eigen kilometerhok

Vrijwilligers komen er op gezette tijden terug: ‘hun’ vierkante kilometer Nederland, om de aanwezige plantensoorten in kaart brengen. Ze zien veel soorten verdwijnen. Steeds meer zuidelijke planten komen door de opwarming juist vaker voor. En plantjes turven in de stad zorgt altijd voor verrassingen.

14 Samuel Nguiffo vecht voor het Ebobos

Palmolieplantages van het Belgische bedrijf Socfin bedreigen het Ebobos in Kameroen. Na jaren van gesprekken met en rechtszaken tegen Socfin, is er nog altijd niets bereikt. Daarom spreekt de Kameroense advocaat Nguiffo nu de geldschieters aan. In dit geval: ING.

23 De Activist Bloemen zonder gif

Er is van alles mis in de bloemensector. Vervuילend transport, gif, uitbuiting en met gas verwarmde kassen. Maar het kan ook heel anders, laat Dette van der Molen zien. Zij teelt biologisch-dynamische bloemen met aandacht voor het ecosysteem. Net als Reg Waleson,

bij wie je zelf mag komen plukken om rust en schoonheid te ervaren. En Denise Collignon zorgt het hele jaar door voor een bijzonder boeket met verrassende materialen.

32 Beewashing

Bijenhotels worden neergezet door goedbedoelende natuurliefhebbers, maar de winst gaat vooral naar het bedrijf met de slimste marketingtruc. Wat we vooral moeten doen om de bij te helpen? Nou: tuinen, parken en perkjes wat meer met rust laten.

28 Goede foar  lders

In Friesland vragen kunstenaars zich af hoe we goede voorouders voor toekomstige generaties kunnen zijn. Dat laten ze zien in een cultuurfestival dat honderd dagen duurt: Arcadia.

en verder

- 02 Het citaat: Stadsbankje
- 06 Brieven
- 06 Commentaar: Niet alleen
- 07 Strip
- 10 Kort
- 10 Schot
- 12 Klimaatkinderen: Wout van der Lely
- 38 Recensie: *De virtuoze vogelzanggids*
- 39 Media: Invisible demons
- 41 Recept: Gevulde aubergines
- 42 Consument: IJsjes
- 47 Vincent Bijlo belt Naaktslak

44 Wat kun je missen?

Het bezit van een eigen auto betekent voor de meeste mensen wel 5 dagen extra werken per maand. Heleen van der Sanden heeft liever meer tijd voor andere dingen. Het geld wat ze overhoudt, is precies genoeg.

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Vegan recepten 1

Het is een goed idee om Michiel Bussink te vragen alleen nog vegan recepten aan te leveren voor DtE. De tijd is er rijp voor. Het moment is nu! Roos Adriaansen, lid

Vegan recepten 2

Het verbaast me dat er in DtE nog recepten worden gedeeld met zuivel erin. Wetende dat de vlees- en zuivelindustrie enorm negatief bijdraagt aan het klimaat (even los van het dierenleed), zou ik verwachten dat deze producten niet worden gepromoot, maar dat wordt ingezet op plantaardige recepten. Net zo lekker en minder negatieve impact. Matthijs Hulsbosch, lid

Reactie Michiel Bussink: Een ecologisch verantwoorde voedselvoorziening in Nederland is mogelijk met een ‘mediterraan dieet’ en door te stoppen met massale export van dierlijke producten, bleek uit onderzoek in opdracht van Milieudefensie. Een mediterraan voedingspatroon betekent veel groenten, fruit en graan, maar niet het volledig uitbannen van dierlijke producten. Dieren kunnen binnen kringloop-landbouw een nuttige rol vervullen. En bovendien: wat heeft het leven nog voor zin zonder af en toe een stukje oude boerenkaas?

Winterstormen

Heel interessant, het artikel van Anton Damen over klimaatverandering en verzekeraars. Wel dit: aan het begin van het artikel wordt sterk gesugereerd dat er een eenduidige relatie is tussen klimaatverandering en de winterstormen van dit jaar. Maar dat is niet waar. Ik werk parttime voor Climate Adaptation Services, dat het Kennisportaal Klimaatadaptatie beheert. Ik vind dat je zorgvuldig moet zijn als het om dit soort dingen gaat, omdat het koren op de molen is van klimaatontkenners. Jan-Willem Anker, klimaatdichter

Reactie Anton Damen: Het klopt dat storm en klimaatverandering niet een op een met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Bij bijvoorbeeld omvergewaaide bomen ligt dat anders; een storm kan het zetje geven doordat boom of wortels verzwakt zijn door periodes van aanhoudende droogte, of door (schimmel)plagen.

Bulderbos

Bij het uitventen van de “kaveltjes” hebben wij destijds à raison van 100 goede Nederlandse guldens deelgenomen aan het Bulderbos. In mijn herinnering hebben wij daar jaren later afstand van gedaan, in de veronderstelling dat Schiphol de oppervlakte opkocht en er een “bulderbaan” van maakte. Nu blijkt er nog een Bulderbos te zijn. Wie is de eigenaar? En is het te betreden? Riny Kuiper-van Leeuwen, lid

Naschrift van de redactie: Het overgebleven stukje Bulderbos is van Milieudefensie en wordt onderhouden door vrijwilligers. Zie <https://bulderbos.milieudefensie.nl/>

Niet alleen

Ik spreek mezelf graag tegen. Vorig nummer bladerde ik met stijgende verbazing – en groeiend pessimisme, dat ook – door oude jaargangen van Down to Earth en Milieudefensie Magazine en zag: we hebben het al jarenlang over dezelfde onderwerpen. Toch moet ik bekennen dat ik ieder nummer toch weer iets nieuws leer.

Wat ik van dit nummer heb opgestoken:
→ Verreweg de meeste bijen wonen helemaal niet in een ‘hotel’ (p. 32). Leuk geprobeerd, dat knutselkastje aan de muur, maar (wilde) bijen willen afgeknakte stengels en holletjes in de grond. Troep in je tuin, zeg maar. En dan die namen. Kattenstaartbij (één keer raden wat hij eet)! Slobkousbij! Lapse behangersbij!

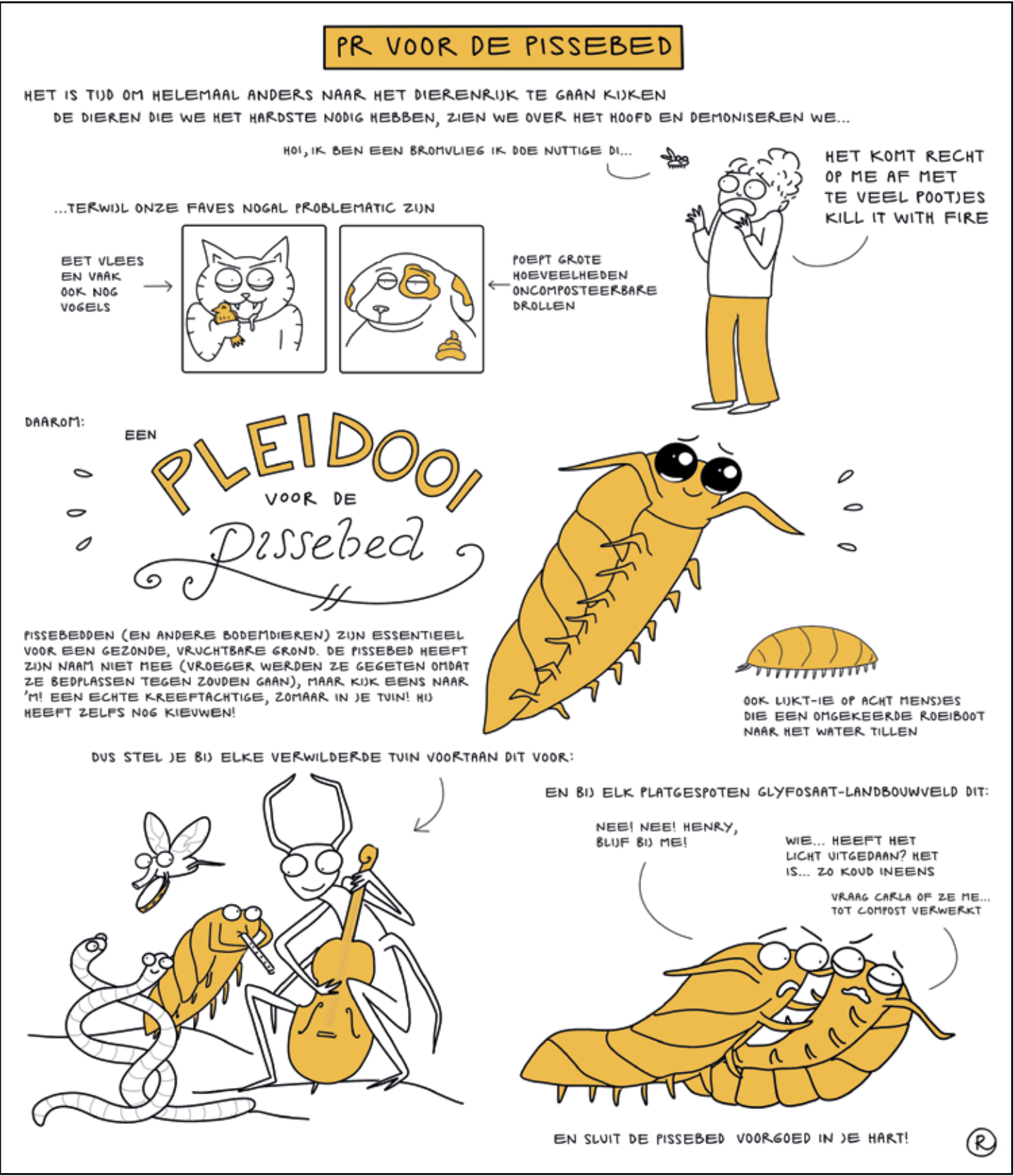
→ Een pissebed lijkt sprekend op acht mensjes die een omgekeerde roeiboot naar het water tillen (p. 7). Bijen en pissebedden en alle andere kleine diertjes zijn blij met een tuin die je laat verslonzen, dat wist ik dan weer wel, en we moeten zuinig op ze zijn (p. 47). Maar nu kan ik nooit meer mijn studerende kanovarende familieleden aanmoedigen, zonder de hele tijd kuddes pissebedden voor me te zien die ijverig van de steiger naar de loods trippelen en weer terug.

→ Als je een verspreidingsatlas van sommige plantensoorten bekijkt, dan zie je een kaart van de Nederlandse snelwegen (p. 24). Pardon? Zaadjes worden meegenomen door auto’s en nu ja, de rest laat zich raden. Wat ik nu nog steeds niet weet: is dat vet grappig, kijk nou, die vervuilende auto’s, onze groen-gebladerde planeet-medebewoners zijn ze mooi te slim af? Of is het juist diep triest dat zelfs de flora de weg volgt van onze automobilitéitsobsessie?

→ Bedrijven die een duurzaam keurmerk willen voor de palmolie die ze produceren, worden helemaal niet gekeurd. Ze moeten alleen een plan indienen wannéér hun plantages gekeurd gaan worden. Hoelang dat kan duren? Dat vertelt Samuel Nguiffo (p. 14). Spoiler alert: het eind is nog niet in zicht.

Nee, daar word je niet vrolijk van. Tot slot dan nog even iets over dat andere. Alsmaar dezelfde verhalen vertellen is niet makkelijk, en als die verhalen zo zelden hoopgevend zijn dan ja, is het moeilijk optimistisch te blijven. Maar optimisme is iets anders dan hoop (p. 8). Hoop houden is iets wat je doet, wat je zelf creëert. En het beste nieuws is: daarin sta je niet alleen (p. 35).

Carolien Ceton, hoofdredacteur

“Hoop is iets anders dan optimisme”

Rondom de geboorte van zijn zoon Felix sloeg bij socioloog en schrijver Ruben Jacobs (1984) de paniek toe over de klimaatcrisis. Tijdens het schrijven van zijn nieuwste boek, *De eeuw van Felix*, ontdekte hij hoe hij hoop kan houden in de toekomst van zijn zoon terwijl het onheil nadert.

Tekst Maarten van der Schaaf Beeld P  p   Smit

Vertel, hoe houd je hoop terwijl de klimaatcrisis daar weinig aanleiding tot geeft? “Hoop is iets anders dan optimisme. Ik ben niet optimistisch over de toekomst, maar dat wil niet zeggen dat je geen hoop kunt hebben dat het in de toekomst beter wordt.”

Hoe dan? “Door het goede te doen of me daarvoor in te zetten, ongeacht of dat op mondiale schaal enig verschil maakt. Zelf ben ik vegetariër geworden, vlieg ik niet meer, tuinier ik zonder gif en heb ik een

kleine moestuin aangelegd. Alleen daarmee redden we het niet, dat snap ik ook wel, maar dat is geen argument om het niet te doen. Het goede doen geeft betekenis aan het leven, levensvreugde en uiteindelijk ook een sprankje hoop. Dat heb ik geleerd tijdens het schrijven van dit boek.”

Dat riekt naar het aloude ‘een beter milieu begint bij jezelf’. “Natuurlijk moet het systeem veranderen om de klimaatcrisis tegen te gaan, maar de focus op systeemverandering kan mensen het gevoel geven dat over-

heden en bedrijven het moeten oplossen en dat ze zelf niks meer hoeven doen. Dat klopt niet: het is niet het één of het ander. Systeemverandering gaat niet zonder onze inzet, we zullen allemaal offers moeten brengen. En het mooie is, het geeft voldoening om die offers te brengen. Het leven wordt er rijker van.”

Kan je daar een voorbeeld van geven? “Neem de groenteclub waarvan ik recent lid ben geworden. Alle leden van de club werken mee om pakketten samen te stellen van

de biologische groenten die we direct bij lokale boeren inkopen. Het is natuurlijk makkelijker om boodschappen uit de supermarkt thuis te laten bezorgen, maar door de groenteclub heb ik meer betrokkenheid bij de boeren die de spullen verbouwen, is mijn band met eten versterkt en ben ik verbonden geraakt met gelijkgestemden. Daar zit zoveel meerwaarde in. Andersom werkt het trouwens ook zo. Dat merkte ik in de tijd dat ik veel draaide als dj. Eerst draaide ik alleen met vinyl platen. Ik oefende jarenlang en leerde mijn platen door en door kennen. Maar op een gegeven moment kwam de digitalisering, waardoor het mixen van muziek zo makkelijk werd dat ik het plezier in het draaien verloor.”

Gemak maakt het leven er niet altijd beter op. “Precies. Onze cultuur wordt gekenmerkt door grenzeloosheid. Bedrijven propageren een frictieloos leven, alles moet efficiënt en on demand, maar dat leidt niet tot een betekenisvol bestaan. We zien beperkin-

gen vaak als iets negatiefs, maar ze zorgen ook voor creativiteit. Dat merk ik als ik lesgeef aan mijn studenten op de Hogeschool van de Kunsten in Utrecht. Als ik hen vraag om de wereld te schetsen in 2050 zonder enige begrenzingsen, dan komt er weinig vernieuwends uit. Maar als ik hun vraag hoe de wereld er in 2050 uitziet zonder internet of vliegverkeer, dan komen er allerlei creatieve ideeën los.”

Leidt zelfbegrenzing ook tot een betekenisvoller leven? “Dat denk ik wel. Neem mijn besluit om niet meer te vliegen. Daar heb ik lang tegen aan zitten hikken. En als ik toch weer een keer vloog, dan hield ik daar een naar gevoel aan over, alsof ik sjoemelde. Nu ik de daad bij het woord heb gevoegd, heb ik de regie over mijn verlangens weer terug. Dat geeft voldoening. Het maakt mijn pleidooi om iets aan de klimaatcrisis te doen ook geloofwaardiger en krachtiger. Wat je doet maakt nu eenmaal meer indruk dan wat je zegt.”

Hoe belangrijk is de verbinding met anderen om hoop te houden voor de toekomst van je zoon? “Dat is cruciaal. Hoop zoek en creëer je samen met anderen. Bij de groenteclub merk ik dat telkens weer. Het is een heel hechte club. Door samen in actie te komen proberen we wanhoop over de klimaatcrisis om te buigen tot hoop.”

Hoe verklaar je eigenlijk dat de klimaatpaniek pas toesloeg rond de geboorte van je zoon? “Ik maakte me wel al langer zorgen over het klimaat, maar dat was meer intellectueel. Emotioneel kwam het niet echt binnen. En misschien dacht ik ook wel dat het mee zou vallen. Maar toen we in de droge zomer van 2018 op de terugweg van vakantie Nederland binnenreden en ik het uitgedroogde landschap zag, besepte ik: het klimaat verandert echt. Mijn vriendin was destijds hoogzwanger, waardoor dat besef meteen omsloeg in paniek over de toekomst van ons kind.”

Hoe uitte die klimaatpaniek zich? “Het greep me echt bij de keel, ik werd er mistroostig van. En ik werd overspoeld door twijfels en vragen: waarom zou je kinderen willen krijgen in deze onzekere of ronduit gevaarlijke tijd? Welk verhaal vertel ik mijn zoon als hij ouder is? Welk toekomstperspectief is er voor hem? Want hoewel niemand weet hoe erg het allemaal precies gaat worden, één ding weet ik zeker: mijn zoon zal opgroeien in een wereld die in het teken zal staan van het leefbaar houden van de planeet.”

Voor je boek maakte je een rondgang langs allerlei mensen die bezig zijn om de planeet leefbaar te houden. Hielp dat een beetje? “Ik was op zoek naar hoop om mijn pessimisme over de toekomst van mijn zoon te lijf te gaan. Mijn pessimisme is niet minder geworden, maar van al die mensen leerde ik wel hoe ik de moed erin kan houden.”   

WERELD

Veilige grens voor zoetwater overschreden

De planetaire grens voor zoetwater is overschreden, volgens een internationaal onderzoek waarbij ook onderzoekers van de Universiteit Utrecht, de TU Delft en de Universiteit van Amsterdam betrokken zijn. Het concept van de negen ‘planetaire grenzen’ werd in 2009 door een groep van 28 wetenschappers geïntroduceerd. Alleen binnen deze grenzen kan de mens zich nog generaties lang veilig ontwikkelen, in welvaart en naar draagkracht van de aarde. Water is een van de negen regelaars van de toestand van het aardsysteem. Het is de zesde grens die volgens wetenschappers is overschreden. Van de watergrens werd gedacht dat we ons nog binnen de veilige ruimte bevonden. Met de oorspronkelijke zoetwatergebruiksgrens keek men alleen naar ‘blauw water’: het zoetwater in stromen, rivieren en meren. In nieuw onderzoek is ook het zogenoemde ‘groene water’ meegenomen. Dat is de watercyclus waaruit planten putten, zoals regenval en bodemvocht. De regenval, en daardoor ook het bodemvocht, is nu overal aan het veranderen, van de noordelijke bossen tot de tropen, van landbouwgebieden tot oerwouden. “Deze nieuwe analyse van zoetwaterveranderingen laat zien dat we nu actie moeten ondernemen tegen waterveranderingen door klimaatverandering, ontbossing en bodemdegradatie, om aardsysteemrisico’s te verkleinen”, zegt co-auteur Sofie te Wierik, promovendus aan de Universiteit van Amsterdam. Andere overschreden grenzen zijn: klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, biogeochemische cycli, landgebruik en chemische vervuiling.

JEMEN

Reddingsplan voor roestende olietanker

Voor de kust van Jemen ligt al sinds het begin van de burgeroorlog in 2015 de olietanker FSO Safer met 140 duizend ton olie (evenveel als ruim 1 miljoen vaten) onbeheerd weg te roesten. Door de aanhouden de oorlog in Jemen is de tanker niet onderhouden. Het enkelwandige schip is gebouwd in 1976, de machines, pompen en brandblusapparatuur werken al niet meer. De tanker is een tikkende tijdbom. Het schip kan elk moment breken of exploderen, wat

kan leiden tot een van de grootste olierampen in de geschiedenis. De gevolgen zouden catastrofaal zijn voor het onderwaterleven in de Rode Zee en voor het levensonderhoud van kustgemeenschappen. Na lange onderhandelingen is er nu politieke overeenstemming van Jeminitische zijde om de olie uit het schip te pompen. In mei organiseerde Nederland een conferentie om de hiervoor benodigde 80 miljoen euro bij elkaar te krijgen. In totaal werd er 30 mil-

KENIA

Kipsigis herstellen inheems bos

Het Keniaanse bos Chepalungu liep grote schade op in 2007, toen er tijdens protesten na de presidentsverkiezingen grote stukken werden verwoest. Daarvoor had het bos al te lijden onder de aanplant van commerciële soorten voor de handel en veranderingen in het landgebruik. Inheemse soorten zoals de Afrikaanse wilde olijf, kers, tulpenboom en ceder verdwenen uit het bos, dat 5000 hectare groot is. Binnen een jaar na de verwoestingen werd door de bevolking van het gebied, de Kipsigis, een vereniging opgericht om inheemse bomen en planten te herintroduceren in Chepalungu. Er werden 90 duizend zaailingen geplant, en een stuk van 160 hectare is nu weer begroeid met bomen, schrijft *The Guardian*. Daardoor zijn ook medicinale planten weer goed toegankelijk. De grootste uitdaging voor de herbebossing is de onregelmatige neerslag, die door klimaatverandering grilliger is geworden.

joen euro toegezegd. “Dit bedrag moet voldoende zijn om in elk geval met de operatie te beginnen, in afwachting van de resterende toezeggingen”, reageerde Greenpeace. De milieuorganisatie wijst erop dat 80 miljoen euro een schijntje is vergeleken bij de miljardenwinsten van de olie-industrie.

Nederland: Recordaantal mensen in Noord-Holland vraagt subsidie aan voor natuurherstel **+++ Tweede Kamer** wil geen verbod op of beperking van gebruik aardgas in de sierteelt **+++ Europa:** Ontwerpwet die ontbossing voor palmolie, soja en andere import moet voorkomen, moet flink worden aangescherpt, vinden milieu-organisaties en Inheemse vertegenwoordigers **+++ Californië:** Zalm lijkt zich goed te herstellen in rijst-padi's dankzij menu van rijststengelafval **+++ Verenigde Staten:** Nieuwe kerncentrale Georgia zou 14 miljard dollar kosten en in

Schot

NEDERLAND

Waar blijft natuurcompensatie Tweede Maasvlakte?

Veertien jaar na de aanleg van de Tweede Maasvlakte is de daardoor verloren gegane zeenatuur nog steeds niet gecompenseerd. Als gevolg van de aanleg is 2455 hectare onderwaternatuur verloren gegaan, die belangrijk was voor vissen, schelpdieren en vogels. De Tweede Maasvlakte mocht alleen worden aangelegd, als er ter compensatie een zeereservaat in de Voordelta voor de kust van Zuid-Holland en Zeeland zou ko-

men. De overheid komt de gemaakte afspraken niet na, en dat is in strijd met de verleende vergunning. Een groep natuurorganisaties, waaronder Natuurmonumenten en Stichting De Noordzee, stapt daarom naar de rechter. Ze willen dat het ministerie het zeereservaat alsnog instelt. Binnen het zeereservaat moet bodemberoerende visserij worden uitgebannen zodat de natuur zich kan herstellen.

FRANKRIJK

Voetgangerszone in centrum Nancy

Een deel van het stadscentrum van de Franse stad Nancy wordt vanaf september permanent autovrij. Dat heeft de gemeenteraad in mei besloten, meldt het Franse *Reporterre*. Nancy wil met de maatregel het leefklimaat verbeteren en de luchtvervuiling en geluidsoverlast verminderen. Het besluit komt na een onderzoek over hoe mensen naar het centrum van Nancy komen. Winkeliers dachten dat drie-

kwart van hun klanten met de auto komt en vreesden minder omzet te maken. Dit blijkt echter niet het geval, slechts een derde komt met de auto. Ook bleek uit het onderzoek dat zelfs onder autogebruikers een meerderheid voorstander is van een 'duurzame voetgangerszone' in de stad.

CANADA

Rivier nu ook rechtspersoon

De Eksterrivier, of Mutuhekau Shipu zoals de Innu in Canada de rivier noemen, heeft als eerste rivier in Canada een rechtspersoonlijkheid gekregen. Dat meldt *National Geographic* in een artikel over de internationale beweging om waterstromen op die manier te erkennen en eigen rechten te geven, die afgedwongen kunnen worden. De rivier heeft nu onder andere het recht om te stromen, biodiversiteit te behouden, vrij te zijn van vervuiling en andere rechtspersonen aan te klagen. Eerder werden ook rivieren in andere landen al als rechtspersoon erkend, zoals de Amazone in Colombia, de Whanganui in Aotearoa (Nieuw-Zeeland), en de Klamath in de Verenigde Staten, evenals de Spaanse binnenzee Mar Menor. “Rivieren waren er al lang voordat wij er waren, en hebben het recht om te leven”, zegt een van de Innu van het comité dat zich inzet voor de rechtspersoonlijkheid van de rivier in het artikel. “Ik zie de rivier en de bomen als onze voorouders.” In het Westen is het ook gebruikelijk om niet-menselijke personen rechtspersoonlijkheid te geven, kijk maar naar bedrijven, stichtingen en verenigingen. De beweging voor rechtspersoonlijkheid slaat een brug tussen Inheemse wetten en Westerse juridische concepten, concludeert rechtsprofessor Lindsay Borrows in *National Geographic*.

Wout denkt na over de Watersnoodramp

De Watersnoodramp van 1953 zakt langzaam weg uit het collectieve geheugen van Nederland. Maar de 11-jarige Wout weet er alles van. Hij woont naast een dijk die tijdens de ramp doorbrak. Na 1953 heeft Nederland flink geïnvesteerd in waterveiligheid, maar hoe toekomst-bestendig is ons Deltaplan?

Tekst **Marjolein Koster** Beeld **Henri Blommers**

“Ik ben soms wel bang dat er weer zoiets gebeurt, maar we hebben nu sterkere dijken”

“Ik kan me wel voorstellen hoe het was tijdens de Watersnoodramp, maar ook weer niet. Met al dat water is het alsof je in een enorm golfslagbad zit, alleen kan je er niet meer uitkomen en ben je langzaam aan het verdrinken.”

Wout heeft veel verhalen over 1953 gehoord en is zich daarom extra bewust van het water aan de andere kant van de dijk. “We gaan steeds minder voorzichtig om met de aarde. Daardoor wordt de aarde warmer. En door het plastic in de natuur wordt het er ook niet beter op, daar gaan de dieren van dood.”

Wout heeft meerdere ballonnen aan een stok vastgemaakt, om de hoogte van de zee over 25 jaar en over 50 jaar aan te duiden. “En eentje om aan te geven hoe hoog het water staat als we mijn oplossing gaan gebruiken. Die zit maar iets hoger dan waar het

water nu is.” Want oplossingen, die heeft Wout genoeg. Als het aan hem ligt, maken we de riolen groter om het water op te vangen. “En we moeten zout water filteren tot normaal water, zodat we dat kunnen drinken. Ik ben soms wel een beetje bang dat er weer zoiets gebeurt als de Watersnoodramp, maar we weten nu wel beter wat we moeten doen en we hebben sterkere dijken. Als er nog zo’n overstroming komt, gaan er vast weer mensen en dieren dood, maar zo is de natuur nu eenmaal.”

Draagvlak

In Nederland is veel aandacht voor de veiligheid van dijken, stelt Meindert Van, expertisemanager dijktechnologie bij Deltares. “We hebben in Nederland een heel goed systeem, waarbij de bescherming tegen hoog water in de wet is vastgelegd en waarbij de financiën goed geregeld zijn. We kijken

continu naar de verwachtingen en passen de plannen daarop aan.” Van verwijst voornamelijk naar het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP), een alliantie van de waterschappen en Rijkswaterstaat. De komende 30 jaar versterken zij 1.500 kilometer aan dijken.

“De huidige plannen houden rekening met een stijging tot 1 meter in 2100. Het wordt spannend als de zeespiegelstijging veel sneller gaat stijgen”, zegt Van. “Technisch gezien kun je een dijk zo hoog maken als je wil. Het probleem zit in de ruimtelijke ordering.” Hoe hoger een dijk wordt, hoe breder hij moet zijn. Nu al gebeurt het regelmatig dat mensen die aan een dijk wonen hun huis moeten afstaan om ruimte te maken voor die dijkversterking. “Over het algemeen is er veel begrip. Nederlanders realiseren zich dat we onder zeeniveau leven en dat we ons watersysteem goed op orde moeten hebben. Ook op politiek niveau is er weinig discussie over de financiering daarvan.” Binnen het Hoogwaterbeschermingsprogramma is er elk jaar 400 miljoen euro beschikbaar. Een flinke smak geld, maar nog geen procent van de hele rijksbegroting. “Maar stel dat we om droge voeten te behouden 10 procent van onze economie

daaraan moeten besteden, dan is het maar de vraag of daar nog draagvlak voor is.”

Tropische stormen

De Watersnoodramp van 1953 was een gevolg van extreme weersomstandigheden en dijken die niet op orde waren. Een zware noordwesterstorm viel samen met het springtij, een uitzonderlijk hoge waterstand die twee keer per maand voorkomt.

“De storm in 1953 was niet alleen heel sterk, maar ook langzaam bewegend. Dat is behoorlijk zeldzaam en er zijn geen indicaties dat dat in de toekomst gaat toenemen”, zegt klimaatwetenschapper Sybren Drijfhout. Begin dit jaar hadden we wel een aantal grote stormen vlak na elkaar. “Dat was wel opmerkelijk, maar opmerkelijke dingen gebeuren voortdurend en het is nog te zeldzaam om op dit moment te zeggen of het bij een trend hoort die we kunnen toekennen aan klimaatverandering.”

Wat we volgens Drijfhout wél zien is een toename van tropische stormen, die ook onze kant op kunnen komen. “Voorwaarde voor zo’n storm om te ontstaan, is zeewater van minimaal 28 graden. Als het zeewater overal opwarmt, dan wordt dat gebied steeds groter, komen de stormen buiten het oostenwindgebied en gaan ze andere paden ne-

men.” Deze stormen gaan volgens Drijfhout te snel om op de Noordzee voor overstromingen te zorgen, omdat het water voor langere tijd een bepaalde kant opgestuwd moet worden. Waar het misschien wel mis kan gaan is op het IJsselmeer, denkt Drijfhout. “De Afsluitdijk zou dan een vloedgolf terug kunnen kaatsen. Dan krijg je resonantie, waarbij de inkomende en terugkaatsende golf elkaar versterken. We hebben dat wel eens doorgerekend en met een flinke storm zou dat kantje boord zijn.” Maar het blijft lastig voorspellen. “De meeste klimaatmodellen zijn nog te grofmazig om tropische stormen goed weer te geven. Daarin zijn ze niet opgenomen in onze klimaatscenario’s.”

Ideeënbusen voor het klimaat

Als het aan Wout ligt zou de overheid wel iets meer mogen doen om klimaatverandering tegen te gaan. “Als ik de baas van Nederland was, dan zou ik ervoor zorgen dat iedereen kan meedenken over klimaat-

verandering”, zegt Wout. “Ik zou dan in elk dorp en in elke stad een soort bus neerzetten waar allemaal brieven met oplossingen in kunnen. Die zou ik allemaal lezen. De beste oplossing wordt uitgevoerd. En dan gaan we iedereen bedanken voor het schrijven van de brieven om opwarming tegen te gaan.” □

Wout van der Lely (11)

Woont in: Klundert, Noord-Brabant

Zit op drie sporten: Scouting, karate en trampolinespringen.

Hobby’s: “Als ik met vrienden van de scouting ben, dan ga ik lekker fikkie stoken en dingen bakken. Met andere vrienden doe ik andere dingen, zoals gamen.”

Wil later worden: “Kok. Of ik neem het bedrijf van mijn vader over. Hij verkoopt verf.”

Typisch Wout: “Ik ben heel druk en raar en klim overal in.”

Zo nuttig als palmolie is voor veel van onze dagelijkse producten, zo schadelijk is de industrie erachter. Toch blijven investeerders als ING hun geld stoppen in producenten van palmolie. De Kameroense advocaat Samuel Nguiffo wil van de bank weten waarom. En wat ING gaat doen om de problemen aan te pakken.

Tekst Hidde Jansen Beeld Micha Patault, Greenpeace International

Samuel Nguiffo had half mei op de stoep van het hoofdkantoor van ING in Amsterdam willen staan. Helaas moest de advocaat uit Kameroen zijn bezoek nog even uitsstellen, omdat zijn paspoort niet op tijd was afgegeven door de ambassade. ‘Gelukkig’ is er bij hem thuis genoeg te doen, vertelt Nguiffo via Skype vanuit z’n woonplaats Yaoundé. Bijvoorbeeld als het gaat om bescherming van het Ebobos, een natuurgebied dat unieke flora en fauna herbergt. “Momenteel liggen er plannen om dwars door het bos een weg aan te leggen. Dat maakt letterlijk de weg vrij voor groot-schalige houtkap en daarna de aanleg van palmolieplantages. Dat heeft verstreckende gevolgen voor de natuur en de mensen die afhankelijk zijn van het bos.”

Bemiddeling

Nguiffo is secretaris-generaal van het *Centre pour l’Environnement et le Développement* (CED), de *Friends of the Earth*-groep in Kameroen. Al ruim 30 jaar strijdt hij tegen ontbossing en voor de rechten van de mensen die eronder lijden. Die strijd is hard nodig: volgens Global Forest Watch verloor Kameroen de afgelopen 20 jaar zo’n 1,7 miljoen hectare aan bos. Een gebied ter grootte van ruim tien keer (!) de provincie Utrecht. Met het CED ondersteunt Nguiffo burgers en organisaties bij het voeren van gesprekken met multinationals.

Een van die multinationals is Socfin, een Luxemburgs bedrijf met plantages in onder meer Kameroen, Indonesië en Sierra Leone. ING investeert al decennialang in palmolieproducenten. Ook in Socfinplantages, die mens en milieu de nodige schade berokke-

De OESO en OESO-klachten

De OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) is een internationaal samenwerkingsverband dat voorschrijft hoe bedrijven duurzame economische groei kunnen bevorderen. Centraal hierbij staat het proces van gepaste zorgvuldigheid, oftewel *due diligence*. Bedrijven uit de 38 lidstaten moeten (eventuele) negatieve impact van hun handelen identificeren, voorkomen en verminderen, en verantwoording afleggen over de omgang met geïdentificeerde risico’s. Ook als ze de activiteiten in een land niet zelf uitvoeren, maar alleen optreden als geldverstrekker. Wanneer een bedrijf de OESO-richtlijnen niet naleeft, kan een klacht worden ingediend. Dit gebeurt bij het Nationaal Contact Punt (NCP) in het land waar het bedrijf is gevestigd. Wanneer het NCP een klacht ontvankelijk verklaart, volgt meestal een bemiddelingstraject onder leiding van een mediator van het NCP. Als bemiddeling niks oplevert, overtredingen van de richtlijnen zijn vastgesteld en het bedrijf onvoldoende aantoonbaar hoe het gaat zorgen voor verbetering, kan de onderneming worden uitgesloten van bijvoorbeeld handelsmissies.

nen. Daarom diende een aantal ngo’s, waaronder Milieudefensie, in 2019 een klacht in tegen de bank. Er werd een bemiddelingstraject opgestart, waar Nguiffo namens getroffen gemeenschappen uit Kameroen aan deelnam. Totdat ING onlangs uit dat traject stapte. Nguiffo wilde naar Nederland komen om ING aan te spreken op hun verantwoordelijkheid. Voor de misstanden op de Socfinplantages moet nu op z’n minst genoegdoening worden geregeld, vindt hij.

Wat voor klacht is er destijds tegen ING ingediend? “Dat was een OESO-klacht (zie kader – red.). ING doet te weinig om de schadelijke gevolgen van palmolieproductie te beperken, terwijl ze dat volgens de *due diligence*-voorschriften van de OESO wel zou moeten doen. Bij problemen roept de bank bedrijven waarin ze investeert onvoldoende tot de orde en ze maakt niet duidelijk hoe ze zelf bijdraagt aan verbetering. Dat alles strookt niet eens met hun eigen beleid: ING zegt haar klanten te stimuleren om hun bedrijfsvoering duurzamer te maken. Met de klacht wilden we – onder leiding van een onafhankelijke partij – in gesprek met ING. We hoopten antwoord te krijgen op een aantal vragen. Welke garanties kunnen jul-

lie geven dat praktijken in de palmolie-industrie niet leiden tot mensenrechtenschendingen en vernietiging van de natuur, maar juist zorgen voor verbetering? En als er niks verbetert, zijn jullie dan bereid om de schade te herstellen en te desinvesteren in palmolieproducenten?”

Maar ING stapte uit het bemiddelings-traject, zonder deze vragen te beantwoorden. Waarom? “Daar kan ik wel over speculeren, maar eigenlijk begrijp ik het nog steeds niet. De officiële reden is dat de vertrouwelijkheid van het proces is geschonden. Zo verscheen er een Nederlands krantenartikel over misstanden op palmolieplantages waarbij ING betrokken was. Ik vermoed dat ze de investeringsvoorwaarden en afspraken met Socfin geheim willen houden. Maar wat de reden ook is, ze moeten de schade herstellen.

Het treurige is dat we nu nog steeds niet weten wat ze gaan doen om de problemen op te lossen. De getroffen bewoners hebben recht op antwoorden. Bovendien is het ook in het belang van ING zelf om openheid te geven. Daarmee laat je zien dat je maatschappelijk verantwoord ondernemen belangrijk vindt. Als je informatie achterhoudt, creëer je mist. Dan wek je argwaan.”

Wat voor problemen hebben we het over? “Schending van mensenrechten, van arbeiders bijvoorbeeld. Het komt regelmatig voor dat bedrijven als Socfin onderaannemers inschakelen. Die nemen het vaak niet zo nauw met de rechten van arbeiders die ze inhuren. Mensen worden onderbetaald en doen hun werk in ongezonde en onveilige omstandigheden. Palmolieplantages breiden zich ook steeds verder uit. Land en hulpbronnen rond de plantages worden steeds schaarser. Dat leidt →

‘Wij hebben recht op antwoord van ING’

→ weer tot conflicten over toegang tot en controle over land. Niet alleen tussen de bewoners en het bedrijf, maar ook tussen gemeenschappen onderling en zelfs binnen families. Geweld en intimidatie zijn op veel plantages een groeiend probleem. En dan is er nog de grootschalige vernietiging van de natuur. Voor de aanleg van een plantage worden vaak vele hectares bos gekapt en natuur verwoest. Daarmee verdwijnen unieke dier- en plantensoorten, maar ook de visgronden die mensen nodig hebben voor hun levensonderhoud. Wanneer de oorspronkelijke begroeiing heeft plaatsgemaakt voor kilometers aan oliepalmen, zorgt de palmolieproductie ook nog eens voor milieuverontreiniging. Op de plantages worden veel bestrijdingsmiddelen gebruikt. Rivieren en bodem raken vervuild doordat fabrieken waar de palmvruchten worden geperst hun afvalwater lozen.”

Weet ING hiervan? Hebben ze weleens een plantage bezocht? “Ze weten dat er dingen niet goed gaan, dat erkennen ze ook. Tijdens de klachtenprocedure stonden de misstanden niet ter discussie. Ik vraag me wel af of ze er een goed beeld van hebben. Als ze al een plantage hebben bezocht, was dat vast onder begeleiding van iemand van het palmoliebedrijf. Dan krijg je natuurlijk een vertekend beeld. Het is beter om op eigen houtje een bezoek te brengen. Als je een week in een gebied rond een plantage verblijft, met bewoners en organisaties spreekt en goed om je heen kijkt, kan ik me niet voorstellen dat je denkt: het gaat eigenlijk best prima hier.”

De lange weg naar duurzame palmolie

Jaren ‘90
ING financiert controversiële palmolieplantages en wordt daarop aangesproken door ngo’s.

2004
Oprichting RSPO. Socfin wordt voor twee palmolieplantages in Indonesië lid.

2010
OESO-klacht tegen Socfin vanwege schending van contract met Kameroense overheid en wantoestanden, zoals onder meer vervuiling en misbruik.

2013
Misstanden bij palmoliebedrijf SOCAPALM (onderdeel Socfin) veroordeeld door Frans NCP. ING blijft Socfin financieren.

2014
Socfin zegt in haar jaarverslag dat in 2018 al haar palmolieplantages RSPO-gecertificeerd zullen zijn.

2015
ING wordt lid van de RSPO. Misstanden bij palmoliebedrijf Socfin veroordeeld door Belgisch NCP. ING blijft Socfin financieren.

Eind 2021 presenteerde de Europese Commissie een Europese Bossenwet. In dit wetsvoorstel staat dat bedrijven die palmolie, koffie, cacao, hout, rundvlees of soja op de Europese markt brengen, moeten garanderen dat hun activiteiten niet gepaard gaan met ontbossing of beschadiging van bos. Ook moeten de producten voldoen aan nationale wetgeving en moet de herkomst van deze producten bekend zijn. Het voorstel wordt nu besproken door de milieuraad en het Europees Parlement. De industri lobby zet in op een grotere rol voor certificering.

Waarom is ING het doelwit? Zijn producenten als Socfin niet hoofdverantwoordelijk? “Dat is zeker waar en zo zien de omwonenden dat ook. Tegen Socfin is de afgelopen decennia veel actie ondernomen, van gesprekken op lokaal niveau tot aan rechtszaken. Helaas heeft dat vrijwel niets opgeleverd. Kun je van een bedrijf verwachten dat het uit zichzelf verduurzaamt in een land waar de wet niet erg hoge milieustandaarden voorschrijft en het ontbreekt aan controles en sancties? Ik denk eerlijk gezegd van niet. Het is veel goedkoper en lucratiever om gewoon geen rekening te houden met mens en milieu. Daarom proberen we het via andere wegen, zoals die van de financierders. Geld is de drijvende kracht achter de praktijken van deze bedrijven. Daarmee ben je als geldverstrekker medeverantwoordelijk voor wat er gebeurt op de plantages, maar heb je ook de macht om het tij ten goede te keren. Bijvoorbeeld door strenge financieringsvoorwaarden te stellen. Als je als particulier een lening aanvraagt, moet je ook aan allerlei eisen voldoen. Ook betere wetgeving biedt een oplossing. Momenteel ligt er een voorstel van de Europese Commissie voor een wet die ontbossing als gevolg van de productie van bijvoorbeeld soja moet tegengaan (zie kader. red.). Zulke internationale wetgeving is enorm belang-

rijk voor een land als Kameroen, waar de nationale wet onvoldoende bescherming biedt tegen multinationals.”

Sinds 2015 is ING lid van de *Roundtable of Sustainable Palm Oil* (RSPO). De RSPO werd in 2004 opgericht om de omstandigheden op palmolieplantages te verbeteren. Er zijn standaarden voor onder andere het tegengaan van uitbuiting, kinderarbeid, landroof en ontbossing. Plantages die aan deze standaarden voldoen, worden gecertificeerd met het RSPO-keurmerk. Momenteel zijn vier van de zeven palmolieplantages en een fabriek van Socfin in Kameroen RSPO-gecertificeerd. Nguiffo is niet bepaald onder de indruk van het keurmerk.

Wat is er mis met de RSPO-certificering? “De organisatie handelt niet in lijn met haar eigen regels en richtlijnen. Ze kijken onvoldoende kritisch naar wat er allemaal gebeurt op en rond een plantage. Vertegenwoordigers van de bevolking willen niet altijd praten met inspecteurs van de RSPO. De inspecteurs worden betaald door Socfin, inspecties vinden soms plaats in het bijzijn van iemand van het bedrijf. Terwijl lokale groepen juist in conflict zijn met Socfin, in landconflicten die soms al decennia spelen. Wanneer een RSPO-inspecteur dan met een afgevaardigde van Socfin komt aanrijden, vertrouwen

Foto: CED

“Een keurmerk is weinig waard als je niet goed toeziet op de naleving ervan”

mensen het niet. Ook wordt er lang niet altijd iets gedaan met de misstanden waarover mensen wél vertellen. Of mensen hebben al eerder aan de bel getrokken, waar niet op werd gereageerd. Soms is er een taalbarrière tussen de bevolking en de inspecteurs. Ze komen invliegen uit andere landen, hoe kunnen ze in een gesprek van een paar uur met de mensen ter plekke goed zicht krijgen op mensenrechtenschendingen en milieu-problemen? Ze kijken voornamelijk naar de papieren en het beleid van het bedrijf.”

Weet de RSPO van deze problemen? “Ik heb ze al een paar keer aangekaart bij hun medewerkers die de inspecties in Kameroen uitvoeren. We documenteren de misstanden en geven die door aan de controleurs en aan RSPO zelf. RSPO is de

aantijgingen aan het onderzoeken, we wachten nog op de uitslag. We dienden ook een klacht in over de gebrekkige controles. Dus ze weten er zeker van. Of ze er ook iets mee doen? Het probleem met certificeringen is dat het een markt is. Een gecertificeerd bedrijf heeft voordeel omdat het toegang krijgt tot financiering en klanten die een groen label eisen. De RSPO wil uitbreiden. Er zit een belang achter het verstrekken van een keurmerk, en dat kan ten koste gaan van de kwaliteit. Hierdoor is certificering een onderdeel van het kapitalistische systeem, terwijl het juist een middel moet zijn dat de nadelige uitwassen van het kapitalisme bestrijdt.”

Heeft de RSPO dan wel enige waarde? “Alleen als ze waarmaken wat ze beloven. Je kunt nog zulke hoge standaarden stellen, als

je vervolgens niet goed toeziet op de naleving ervan is een keurmerk weinig waard. Sterker nog: dan bied je bedrijven de mogelijkheid om door te gaan met het vernietigen van de natuur en het schenden van mensenrechten. Dat is wat er nu op sommige plekken gebeurt. De RSPO-certificering lijkt soms meer op greenwashing dan een garantie voor duurzame bedrijfsvoering. Een bedrijf dat zich aansluit bij de RSPO, moet een plan maken voor wanneer alle plantages aan de voorwaarden zullen voldoen. Als dat vervolgens niet gebeurt, heeft dat vrijwel geen consequenties. Socfin schreef bijvoorbeeld in haar jaarverslag van 2014 dat al haar plantages in 2018 gecertificeerd zouden zijn, maar dat is nog altijd niet het geval. Je kunt dus eindeloos tijdrekken, zo lijkt het. Het is enorm krom.”

U bent al 30 jaar bezig, is er ondertussen iets verbeterd? “In de publieke opinie wel. Steeds meer mensen zijn het erover eens dat we de problemen moeten aanpakken, zowel vanuit de maatschappij, politiek als het bedrijfsleven. Het is ook positief dat de regering van Kameroen altijd heeft geluisterd naar onze zorgen. Helaas laat de praktijk geen echte verbetering zien. We verliezen dagelijks stukken bos en de inwoners van de getroffen gebieden zijn nog altijd de klos. Dat de Kameroense overheid nu – nadat het vorig jaar nog besloot voorlopig geen houtkap toe staan in het Ebobos – misschien tóch vergunningen gaat verlenen voor het aanleggen van een weg is ook niet echt een stap in de goede richting. De omslag van woord naar daad moet dus grotendeels nog komen.”

Zal de productie van palmolie ooit verdwijnen uit Kameroen? “Ik denk van niet, maar dat hoeft ook niet. Alleen de manier waarop het nu gebeurt, met grootschalige plantages die natuur en gemeenschappen vernietigen, is onhoudbaar. Op kleine schaal zou palmolieproductie prima kunnen, bijvoorbeeld door lokale boeren op hun eigen land. We hebben als land palmolie ook nodig. We gebruiken het en het is een bron van inkomsten. Zolang het op een duurzame manier kan, is er niet veel op tegen. Maar dan wel duurzaam volgens onze definitie en niet die van Socfin, ING of de RSPO.” □

Ikea is de grootste meubelmaker ter wereld. Het hout dat daarvoor nodig is, komt voor een belangrijk deel uit Oekraïne en Rusland. Journalist Hans Wetzels reisde naar het Oekraïense Novovolynsk en sprak met de bewoners over gezondheidsproblemen, milieuvervuiling en nooit nagekomen afspraken. En toen brak de oorlog uit. Tekst en beeld **Hans Wetzels**

Fout hout

In september 2021 reis ik samen met onderzoekers van milieuorganisatie Ecoclub in een kleine auto vanuit de Oekraïense hoofdstad Kyiv naar het westen. We zijn op weg naar het stadje Novovolynsk. Daar staat een omstreken meubelfabriek, omgeven door milieuproblemen. De fabriek produceert spaanplaten voor meubelgigant Ikea. Op deze mooie herfstdag steekt het geel van de allerlaatste zonnebloemen fel af tegen de eindeloze blauwe lucht en de gouden koepels van de orthodoxe kerken die we onderweg tegenkomen. Niemand van ons kan bevroeden dat het Russische leger enkele maanden later het land zal binnenvallen.

Toch is Oekraïne ook dan al een land in oorlog. Langs de snelweg zie ik raketinstallaties en op een dorpsplein een roestige straaljager. Elk dorp en elke stad heeft een monument om de militairen te herdenken, die in het al sinds 2014 voortwoekerende conflict met Russische separatisten aan de oostgrens zijn gesneuveld.

Regels
Niet ver van de fabriekingang leunt Alex, een voormalig werknemer van de fabriek,

tegen een lantaarnpaal. Zijn echte naam wil hij niet zeggen uit angst voor represailles. Terwijl trucks volgeladen met boomstammen langs denderen, legt Alex uit hoe de gelamineerde spaanplaten voor Ikea gemaakt worden. Dat gebeurt door houtsnippers onder hoge temperaturen samen te persen. Daarbij worden grote hoeveelheden lijn en formaldehyde gebruikt. Formaldehyde is een reukloos gas dat volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) kankerverwekkend kan zijn en bij directe blootstelling leidt tot hoofdpijn, ademproblemen en huidirritatie.

Op zijn telefoon laat Alex foto's zien van de productiehal. Geen van de werknemers draagt beschermende kleding of mondkapjes. Ook van luchtverversingsinstallaties lijkt geen sprake te zijn: de bedrijfsleiding heeft simpelweg een dakraampje opengezet. "Het was mijn werk om met een machine houtsnippers in een paneelvorm te persen", vertelt Alex. "Daarvoor gebruikten we chemicaliën die verhit werden tot 200 graden. Als je de hele dag in die giftige dampen staat, mag je toch minstens verwachten dat je een maskertje krijgt. Ik heb het vijf maanden uitgehouden aan de lamineerlijn voor ik

ontslag nam, want ook het loon was lager dan beloofd. Oekraïne is geen Europees land. Niemand handhaaft hier de regels."

Houtleverancier
Ikea is de grootste meubelfabrikant ter wereld. De goedkope zelfbouw-huisraad van het Zweedse bedrijf is naast een economisch succesverhaal ook een cultureel fenomeen. Wereldwijd zijn nog maar weinig huiskamers volledig vrij van Ikea-producten. Het concern heeft winkels in ongeveer zestig landen verspreid over de hele wereld – plus allerlei franchises en megawinkelcentra.

Voor al die meubels is heel erg veel hout nodig. De totale houtconsumptie van Ikea is het afgelopen decennium verdubbeld. In

2020 kocht Ikea volgens bedrijfsgegevens zo'n 19 miljoen kubieke meter grenen-, beuken-, berken- en acaciahout van allerlei dochterondernemingen en productiebedrijven in meer dan vijftig landen. De eigenaar van de fabriek in Novovolynsk, de Oostenrijkse houtmultinational Kronospan, is een belangrijke leverancier van Ikea. Bedrijven als Kronospan produceren de spaanplaten, gelamineerde planken en zelfs complete latbodem, waar vervolgens stoelen, bedden en kasten van gemaakt worden. De meeste bedrijven waarbij Ikea inkoopt, zijn gevestigd in Polen, Rusland, of in Zweden zelf. Ook het bosrijke westen van Oekraïne is een belangrijke bron van hout. De Russische invasie in Oekraïne plaatst het concern dan ook voor een serieus probleem.

De totale houtconsumptie van Ikea is het afgelopen decennium verdubbeld

Al snel na het begin van de oorlog waarschuwde het in een persmededeling over de ernstige ontwrichting van de toeleveringsketens. Ook liet Ikea weten uit solidariteit met Oekraïne voorlopig niets meer te zullen importeren uit Rusland.

Veganistische gehaktballetjes
Ikea presenteert zichzelf graag als een duurzaam bedrijf. De vriendelijke Zweedse reus serveert veganistische gehaktballetjes in

zijn restaurants en gebruikt in steeds meer landen alleen maar duurzame energie. Volgens het jaarlijkse Duurzaamheidsrapport was in 2021 meer dan 99 procent van het gebruikte hout van gecertificeerd duurzame herkomst.

De Britse milieuorganisatie Earthsight plaatst echter vraagtekens bij die duurzaamheidsclaims. In 2020 deed de organisatie samen met de Ukrainian Nature Conservation →

→ Group (UNCG) onderzoek naar de precieze herkomst van al dat hout. De onderzoekers bestudeerden bedrijfsinformatie, douanedomumenten en vrachtbrieven om handelsstromen in kaart te brengen. Ze analyseerden satellietbeelden en gingen op pad in afgelegen bosgebieden om omwonenden en klokkenluiders te interviewen. In het rapport ‘Flatpacked Forests’ (2020) concluderen ze dat er de afgelopen jaren structureel meer hout werd geëxporteerd dan er volgens de officiële cijfers gekapt zou zijn in Oekraïne.

Ook volgden de onderzoekers het illegaal gekapte hout door de keten heen tot in enkele bekende producten van Ikea – bijvoorbeeld eetkamerstoelmodel ‘Ingolf’ en de beukenhouten klapstoeltjes ‘Terje’. Ook in de bekende ligstoel ‘Poang’ werd Oekraïens hout aangetroffen. Op basis van vrachtbrieven achterhaalden ze dat het Zweedse concern zelf jaarlijks ongeveer duizend ton hout vanuit Oekraïne naar meubelfabrieken in Slowakije en Hongarije transporteert. Volgens Ikea is dat allemaal gecertificeerd, maar onderzoeker Yehor Hrynyk van UNCG plaatst daar vraagtekens bij: “Wij konden via satellietbeelden vrij eenvoudig achterhalen dat complete stukken bos in de Karpaten simpelweg verdwenen. Vervolgens vonden we in diezelfde regio grote hoeveelheden bomen die allemaal gelabeld waren als afvalhout. Ik geloof er niks van dat een groot bedrijf als Ikea zich daar niet bewust van is. Helaas zien veel grote Europese bedrijven Oekraïne simpelweg als een wingewest waar regels er niet zoveel toe doen.”

Blauwe rookwalmen
Als ik in Novovolynsk aankom, prijkt het blauwwitte logo van Kronospan levensgroot op de massieve opslagloodsen die boven de boerenhuisjes uittorenen. Hoge schoorste-

nen steken de lucht in vanuit de installaties om houtsnippers te drogen. Hanna Goiaryn laat een muur met prikkeldraad zien, pal achter haar kleine moestuin. Daarachter liggen de de metershoog opgestapelde boomstammen van Kronospan. “Voor ons is die fabriek een catastrofe”, vertelt de 73-jarige vrouw. “Zeker sinds de tweede productielijn erbij is gekomen. Binnenshuis zit altijd alles onder het zaagsel en elke ochtend walmt er vreemde blauwe rook over de grond. Ik moet meteen hoesten als ik een stap buiten zet. Kronospan beloofde goede filters te installeren om te voorkomen dat er giftige dampen de buitenlucht in zouden lekken. Die zijn nooit geplaatst. Wij zijn daarop naar de regionale milieu-inspectie gestapt. Maar daar nam niemand onze zorgen serieus.”

Werkgelegenheid
In 2020 exporteerde Oekraïne voor 300 miljoen aan spaanplaat, de totale exportwaarde van de houtsector bedroeg 1,3 miljard dollar. De Oekraïense economie is niet alleen met de houthandel, maar via allerlei grondstofketens innig verbonden met de Europese. De EU importeert ijzererts, zonnebloemolie, graan en maïs – verbouwd door gigantische landbouwconglomeraten die meestal in handen zijn van steenrijke oligarchen. Sinds de Europese vee-industrie minder afhankelijk

wil worden van Zuid-Amerikaanse soja uit het Amazonegebied, voorspellen analisten dat ook de export van Oekraïense soja een hoge vlucht gaat nemen.

Buitenlands kapitaal dat op die manier het land in stroomt, is heel belangrijk om de economie in het arme Oekraïne een impuls te geven, zegt regiobestuurder Igor Tymoshenko (55). Hij ontvangt me in het provinciehuis van de westelijke regio Rivne, waar in de met dikke tapijten beklede gangen overal portretten van gesneuvelde mannen hangen. Door een competitieve houtverwerkende industrie te ontwikkelen, wil Tymoshenko voorkomen dat inwoners naar Polen blijven trekken om daar geld te verdienen. “Als een grote investeerder als Kronospan zich meldt, dan spits je als lokale bestuurder

Geldinjecties voor nieuwe markt

De eerste fabriek van Kronospan in Oekraïne werd in 2004 gebouwd in Novovolynsk, met behulp van een lening van 60 miljoen euro. Dat geld was afkomstig van de European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): een in Londen gevestigde ontwikkelingsbank die in 1991 door verschillende westerse landen werd opgericht om ex-communistische landen klaar te stomen voor een liberale markteconomie. In 2019 ontving Kronospan nog eens meer dan 100 miljoen euro aan EBRD-geld om de bedrijfsbalans te herfinancieren en nieuwe investeringen mogelijk te maken – waaronder een tweede productielijn in Novovolynsk. Ook de Oekraïense dochter van Ikea ontving 100 miljoen om een reeks megawinkelcentra te bouwen die (volgens EBRD-projectinformatie) de “toegang tot een nieuwe markt” zouden vergemakkelijken “in diverse Oekraïense regio’s”.

Fabriek van Kronospan in Novovolynsk

Inwoners van Novovolynsk

Hanna Goiaryn

“Buitenlandse investeringen zijn nodig om banen te creëren en te voorkomen dat een hele generatie jongeren vertrekt” - Igor Tymoshenko

“Dezelfde bedrijven die voor de invasie de Oekraïense milieuwetten aan hun laars laptten, kopen nu ondanks de sancties nog gewoon hout in Rusland” - Yehor Hrynyk

lokale bestuurders zich echter te veel leiden door een economische logica die de democratie buitenspel zet en milieunormen negeert. De schuld daarvoor legt hij bij de politieke elite in Kyiv, maar ook bij Europese beleidsmakers. Zo verscheen er eind 2020 een marktonderzoek waaruit bleek dat 65 procent van de vanuit Oekraïne geëxporteerde soja in feite illegaal is. Daar gebeurt vervolgens helemaal niets mee – ook al is in het Associatieakkoord overeengekomen een “doeltreffend inspectie- en controlesysteem” op te tuigen om herkomst en milieuveiligheid van landbouwgewassen te controleren.

“Ook in de houtsector wordt simpelweg genegeerd dat in afgelegen bosgebieden niemand iets controleert”, zegt Hrynyk. “EU-documenten worden heel vrijblijvend

opgesteld en verdwijnen vervolgens in een la. Zolang iedereen in de keten profiteert, van de houthakkers in de Karpaten en lokale bedrijven tot aan corrupte politici en Europese meubelconcerns die goedkope stoelen en tafels willen verkopen, gaat niemand kritische vragen stellen. Het gebrek aan regelgeving in Oekraïne kwam de meeste multinationale bedrijven altijd prima uit. Dezelfde bedrijven die voor de invasie de Oekraïense milieuwetten aan hun laars laptten, kopen nu ondanks de sancties nog gewoon hout in Rusland.”

Volume beperken
Sinds de sancties werden afgekondigd om het Russische regime op de knieën te dwingen, keert het internationale bedrijfsleven zich in snel tempo af van Russische zaken- →

→ partners en toeleveranciers. Van de 1000 onderzochte bedrijven zouden 750 zich inmiddels geheel of gedeeltelijk uit Rusland hebben teruggetrokken, blijkt uit een lijst van de prestigieuze Amerikaanse Yale School of Management.

Toch zeggen veel van die internationale bedrijven alleen hun “niet-essentiële bedrijfsactiviteiten” te willen gaan “afschalen”. Ook de houtindustrie is terughoudend met maatregelen. De Duitse branchevereniging Gesamtverband Deutscher Holzhandel (GD Holz – waaraan ook Kronospan verbonden is) waarschuwde eind maart nog dat boycotten van “individuele marktdeelnemers” onacceptabel is en dat er “nauwelijks Russische houtbedrijven” direct “aan de oorlog deelnemen of deze financieren”.

Onderzoek van de Oekraïense milieuorganisatie Ecoclub laat zien dat de Russische productiefaciliteiten van de belangrijkste toeleveranciers aan Ikea nog gewoon in bedrijf zijn. Er wordt zelfs actief personeel gewor-

ven voor nieuwe fabrieken. Directeur Andriy Martynyuk van Ecoclub maakt zich daarom geen illusies over de intenties van het bedrijfsleven in de regio. “De meeste bedrijven die nu uit Rusland vertrekken doen dat vooral om reputatieschade te voorkomen. Ze zijn te afhankelijk geworden van Russische toeleveranciers. Als het puntje bij paaltje komt geloof ik niet dat ze Oekraïense levens echt belangrijker vinden dan hun eigen winst.” Ikea zelf houdt vol sinds het begin van de invasie de hoeveelheid Russisch hout met 85 procent te hebben verminderd. Of de meubelfabrikant desondanks nog hout afneemt van Kronospan wil Ikea niet zeggen. “Op dit moment kan ik alleen maar benadrukken dat het gelimiteerde aantal toeleveranciers dat nog steeds Russisch hout gebruikt het volume daarvan dient te gaan beperken”,

schrijft een woordvoerder in een e-mail. “Namen van wie dat precies zijn maken wij nooit openbaar.”

Toenadering

“Ikea zelf heeft Rusland officieel verlaten”, legt Martynyuk uit. “Maar hun toeleverancier Kronospan is er nog gewoon actief. Voor hen is Rusland simpelweg een te belangrijke partner om zomaar te vertrekken. In Oekraïne zien we daarnaast dat sinds het begin van de invasie de illegale houtkap sterk is toegenomen.” Door de chaotische situatie in het land en het oorlogsgeweld is het op dit moment echter niet mogelijk om daar verder onderzoek naar te doen.

Ondertussen verklaarde de hele westerse politiek zich na de Russische inval eind februari solidair met Oekraïne. Namens de Europese Commissie liet voorzitter Ursula von der Leyen een proefballonnetje op en stelde Oekraïne een versneld EU-lidmaatschap in het vooruitzicht, terwijl de Franse president Emmanuel Macron de oorlog in Oekraïne het gevecht voor “een democratisch Europa” noemde.

De als milieukundig ingenieur opgeleide Martynyuk is opgetogen over deze verdere Europese toenadering. Hij is namens Ecoclub betrokken bij een nieuwe werkgroep die advies gaat uitbrengen aan de Oekraïense regering over milieuwetgeving. Als ik hem spreek via een haperende internetverbinding komt hij net uit een gesprek met het Finse ministerie voor Milieu. De Europese samenwerking is volgens Martynyuk niet alleen belangrijk in de strijd tegen Rusland, maar kan ook helpen om van Oekraïne eindelijk een volwaardige democratie te maken: “Van milieuregels, arbeidswetten of vestigingseisen wordt hier normaal gesproken nooit werk gemaakt. Wat Oekraïne nu nodig heeft, is toenadering tot de EU die verder gaat dan alleen maar handel.” □

“In Oekraïne zien we dat sinds het begin van de invasie de illegale houtkap sterk is toegenomen” - Andriy Martynyuk

Denise Collignon (41)
Is: bloemkunstenaar
Missie: laten zien dat er veel meer kan dan een ingevlogen gifboeket

Na de kunstacademie werd je eerst fotograaf, nu ben je bloemstylist. Vanwaar die ommezwaai? “Ik fotografeerde altijd al het liefst landschappen, nooit mensen. Maar na een tijdje vond ik het werk zo statisch worden. In de galerie waar ik werkte, viel het mijn baas op dat ik helemaal opleefde als de bloemist langskwam. Ik had dan nergens anders meer oog voor. Dus ben ik een opleiding tot bloemist gaan doen om het vak te leren.”

Was er tijdens die opleiding veel aandacht voor duurzaamheid? “Nee, helemaal niet zelfs. De duurzame sector is nog maar heel klein, het is lastig concurreren binnen de grote bloemenindustrie. Ik merk ook dat er bij mensen veel onbegrip leeft. ‘Alle bloemen zijn toch biologisch?’, vragen ze me weleens. Maar als je een boeket rozen vast hebt gehad moet je daarna echt je handen wassen. Mensen hebben geen idee hoeveel gif er opzit. En dan worden er ook nog eens mensen voor uitgebuit in lagelonenlanden.”

Hoe kom jij aan ‘goede’ bloemen? “Ik heb een paar geweldige biologische kwekers waar ik terecht kan. En ik vind het leuk om in de natuur te struinen. Er zijn zo veel mooie dingen te vinden, zoals takken, riet, grassen, uitgebloeide bamboe, je kan het zo gek niet bedenken. Ook in de winter is veel meer mogelijk dan mensen weten. Er is genoeg wintergroen, en ik gebruik vaak duurzame verf en droogbloemen voor wat meer kleur. Voor bijzondere projecten werk ik samen met de Hortus in Leiden en het Arboretum in Rotterdam. We knippen daar alleen takken en bladeren van de planten die dat kunnen missen, omdat ze toch gesnoeid moeten worden. Zo kan ik tropische planten gebruiken zodat die niet hoeven worden ingevlogen.”

“In de winter is veel meer mogelijk dan mensen weten”

Het aantal plantensoorten in Nederland neemt in rap tempo af. Door in ‘kilometerhokken’ de aanwezige soorten te tellen, brengen vrijwilligers de plantengroei in kaart. Journalist Rob de Kam trekt met vier van hen het veld in en luistert naar verhalen over floravervalsing, boze boeren en de maak- en kwetsbaarheid van de natuur. Tekst Rob de Kam Beeld Kees van de Veen

Plantjes turven voor de wetenschap

“We vergeten helemaal te kijken.” Gertie Papenburg stopt met een gedreven betoog en gebaart naar het landschap. We staan op de grens van weilanden en wuivende natuur in het Friese natuurgebied De Putten. Dit is een van Papenburgs favoriete ‘kilometerhokken’, jargon voor een vierkante kilometer Nederland waarin ‘floristen’ planten turven. Papenburg is zo’n florist, vrijwilliger voor FLORON, een organisatie die zich inzet voor de bescherming van Nederlandse flora. Papenburg, een 71-jarige gepensioneerde docent Nederlands, wordt blij van zeldzame planten en plantjes die hij aantreft bij het monitoren van ‘zijn’ kilometerhokken. Hij komt graag in dit gebied, dat nog niet zo lang geleden ontwaterd grasland was. Nu is het natte natuur, als compensatie voor de aanleg van een nieuwe doorgaande weg. Natuur waarin bijvoorbeeld de Noordse zegge (een plant op de rode lijst van bedreigde soorten - red.) weer helemaal opbloeit. Het nieuwe natuurgebied toont aan dat je met praten op basis van feiten veel kunt bereiken, vindt Papenburg. Het observatiepunt waar we staan is een symbool van zijn strijd voor een betere natuur. Ooit was dit gebouwtje een gemaal dat het waterpeil laag hield voor de landbouw. Nu is het gemaal dichtgemetseld en fungeert het als observa-

Noordse Zegge in Friesland

tiepunt met een fraai uitzicht op nieuwe natuur. “Dat was wel een gevecht met de boeren uit de omgeving.”

De-escaleren

Ja, de boeren. Hoe reageren die eigenlijk wanneer zij vrijwilligers als Papenburg op hun akkers en weilanden zien rondstruinen om met hun app of klembord de flora in kaart te brengen? Niet altijd even enthousiast, vertelt Jacques Rovers uit Breda (74) aan zijn keukentafel. “Je moet soms de-escaleren en dat lukt niet altijd. Dan word je voor vuile milieurakker uitgemaakt, dat is de laatste paar jaar wel erger geworden. Het komt voor dat de situatie zo intimiderend is dat ik zeg: ‘Jongens we gaan hier weg.’ Maar confrontaties zijn gelukkig nog steeds uitzonderingen, en soms raak je daarna toch in gesprek. En de landbouw is op milieugebied wel degelijk aan het opschuiven, het is niet alleen maar kommer en kwel.”

Geel duizendblad, een ontsnapte tuinplant

De-escaleren, dat is ook wat Jan Klooster (71) uit het Drentse Schoonoord bij zijn veldwerk liever doet. “Ik heb eigenlijk nooit gesodemieter. Ik maak geen afspraken vooraf met een boer, maar wanneer ik iemand zie, ga ik er altijd naartoe. Dan laat ik mijn lijst met soorten zien en daar snappen ze dan meestal geen jota van. Maar ze zijn wel onder de indruk en je bent in gesprek.” Boeren liggen wakker van het natuurbeleid, ziet ook Klooster: “Laatst zei een boer tegen me: ‘We worden behandeld als misdadigers.’ Ik snap zo’n boer wel. Een boer wil alle productieomstandigheden in de hand hebben. Zelfs als je daarvoor chemische middelen nodig hebt.”

Gif en geel gras

De gevolgen daarvan zijn soms desastreus voor de vegetatie, ook in het kilometerhok bij het Drentse Schoonoord. Klooster laat dit hok in de eerste plaats zien om de verschil-

lende biotopen: “Je hebt hier Staatsbos, agrarisch land, een veld met blauwe bessen, en ook een van de beginsloten van de Beilerstroom.” Maar er ligt ook een perceel met lelieteelt, waar de gifspuit structureel wordt gebruikt. Zelfs een leek kan zien dat het gele gras rond het perceel zo dood is als een pier. Ook in dit geval kan Klooster wel begrijpen waarom de boer doet wat hij doet: “Is er één leliebol aangetast, dan moet hij de hele partij weggooien.” Klooster komt zelf uit een boerennest en deed als ambtenaar ooit het ‘bollendossier’ in de gemeente Westerveld, dus hij kent de teelt van binnen en van buiten. “Ik begrijp beide kanten, en dat is ook de enige manier om verandering in de agrarische sector te bereiken. Met overleg, met praten.” En dat is hard nodig, vindt hij. “Vroeger vond je in een weiland wel honderd soorten, nu soms nog maar tien. De boer krijgt er zelf ook last van.” Neem de humus, de stof in de grond die zo belangrijk is voor het vasthouden van water en voedingsstoffen. “In de Veenkoloniën zit op sommige plaatsen nog maar 1 procent humus in de grond, 40 jaar geleden was 5 tot 6 procent normaal. En met de stof-

Zelfs een leek kan zien dat het gras rond het lelieveld zo dood is als een pier

stormen daar verdwijnt er nog meer, want humus is lichter dan zand. Dat is pure erosie.” Liever dan verder te somberen over onvruchtbare grond, gif en geel gras, laat Klooster me 100 meter verderop achter een houtwalletje het langbaardgras zien. En de glanzige ooievaarsbek, in een berm. Plantjes die vroeger zeldzaam waren, maar door de opwarming van de aarde normaal worden in ons land. Klooster: “De glanzige ooievaarsbek kwam in de verspreidingsatlas van 1970 nog niet voor, nu zijn er al veel vindplaatsen, tot in Drenthe aan toe.”

Auto’s als zaadverspreiders

Niet alleen de stijgende temperaturen brengen nieuwe soorten naar Nederland, ook het verkeer levert een belangrijke bijdrage. Klooster laat op een verspreidingsatlas van plantensoorten zien hoe je in het versprei-

dingspatroon van sommige soorten precies het Nederlandse snelwegennet kunt herkennen. Auto’s als zaadverspreiders. Ook Willemien Troelstra (53), adviseur duurzaamheid voor het midden- en kleinbedrijf in Rotterdam, ziet nieuwe soorten oprukken. Terwijl we schuilen voor de striemende regen onder een flatgebouw in Delfshaven, legt ze uit dat de Maas daarbij een belangrijke rol speelt. “De rivier heeft eb en vloed. Je hebt hier bijna 2 meter getijdenverschil, dat doet iets met de vegetatie. In de beschoeiing zie je veel planten die het zilte aankunnen. En je ziet planten die steeds verder de rivier afzakken. Hopwarkruid is zo’n nieuwkomer, 2 jaar geleden zag ik die voor het eerst aan de westrand van Rotterdam, nu duikt het op allerlei plekken op, zelfs in het hart van de stad.” In dit kilometerhok werden vorig jaar 228 plantensoorten geteld, waarvan 37 nog niet eerderesignaleerd waren.

→ Stadsflora monitoren heeft speciale voor- en nadelen, zegt Troelstra: “Heb je net een bijzondere plant ontdekt, is er twee weken later niets van terug te vinden omdat er een borstelwagentje van de gemeente langs is geweest. Maar aan de andere kant weet je nooit wat je kunt verwachten, dat maakt het avontuurlijk. Elk jaar is anders, er komen onkruiden mee met planten in bloembakken en olijfbomkuipen.” Ook vogelvoer en vetbollen kunnen voor verrassingen in de vegetatie zorgen. Tuinplanten worden niet geteld, de vrijwilligers beperken zich tot wilde en verwilderde plantensoorten, maar de schaal is glijdend. Terwijl we tussen de buien door rondfietsen in Delfshaven, wijst Troelstra in een gemeentelijk perk op een bloem, het geel duizendblad. “Die is geplant, dat is duidelijk.” Maar even verderop zien we tientallen exemplaren op een stenen richel onder een hek. Buiten het bereik van gemeentelijke borstelwagentjes. Troelstra: “Grote kans dat deze verwildert en zich hier gaat vestigen.”

Carnavalsmengsels

Jacques Rovers ziet ook in Breda de zuidelijke soorten toenemen, met de A27 als een van de toevoerkanalen. Zijn kilometerhok aan de rand van Breda telt volgens de meest recente telling minstens 589 soorten. Hij vertelt het met trots. En waar de passerende automobilist op de A27 vooral Joep van Lieshouts beeld De Trechterman zal zien, bespeurt Rovers hier de ene na de andere bijzondere plant. Alle lof voor de gemeente wat hem betreft: hier is zorg en aandacht voor de flora. Het hermeanderen (herstellen van de oude, slingerende loop van gekanaliseerde beken of rivieren - red.) van de Molenleij draagt daar veel aan bij. Zo ziet hij hoe de watergentiaan via het beekje langzaam de stad inkruipt. Terwijl het snelwegverkeer voorbijraast, prijst Rovers ook het beleid rondom zaaien

Glanzige ooievaarsbek in Drenthe

en beheer in dit kilometerhok. Ingezaaide bermen zijn wat je noemt een dingetje voor veel floristen. Het rondstrooien van willekeurige zadenmengsels met kleurrijke uitheemse soorten om de bijen te helpen – carnavalsmengsels – leidt tot ‘floravervalsing’: de kunstmatige verspreiding van niet-streek-eigen planten (overigens helpen die mengsels maar een zeer beperkt aantal bijen, zie het artikel op pagina 32 in dit nummer – red.). Dat gebeurt veel. Kon je enkele decen-

Watergentiaan in Breda

nia geleden aan de vegetatie nog zien waar je was in Nederland, dat is tegenwoordig bijna niet meer mogelijk. Niet alleen zaadbommen van goedbedoelende guerrilla gardeners zorgen voor vervalsing, ook bouwgrond kan een verstorende rol spelen. Zo is Schiermonnikoog verrijkt met de knikende distel, die meelifte met rivierklei die werd aangevoerd voor een dijkversterking. Is die floravervalsing eigenlijk erg? Rovers: “Dat is inderdaad de vraag. Maar je moet je wel realiseren dat planten onderdeel zijn van een heel systeem, met andere planten, vlinders, insecten. Als een nieuwe plantensoort andere planten gaat verdringen, dan krijg je een heel andere balans. Dat kan voor de biodiversiteit ongunstig uitpakken.” Dat is zeker het geval met de snelle groei van zogenaamde invasieve exoten. De voortwoekerende Japanse duizendknoop is berucht,

FLORON en floristen

De 250 vrijwilligers die flora monitoren in kilometerhokken doen dat onder de vlag van kennisorganisatie FLORON. Elk hok wordt minstens een keer in de 30 jaar bezocht. Daarnaast geven zo’n 5000 mensen jaarlijks waarnemingen van wilde planten door. In samenwerking met het CBS bewerkt FLORON de gegevens tot kaarten en trends (zie Verspreidingsatlas.nl). Rijk, provincies en gemeentes putten uit de resultaten van dit vrijwilligerswerk voor het evalueren en ontwikkelen van hun natuurbeluid.

Jacques Rovers bij de Molenleij in Breda

Jan Klooster in het Drentse Schoonoord

maar Rovers waarschuwt ook voor de reuzenbalsemien. Imkers zijn er blij mee, want bijen zijn er dol op. “Maar als ze uitgebloeid zijn, wordt het één grote plak op de grond, iets anders heeft dan geen kans meer.”

Nieuwsgierig

Wat brengt de floristen ertoe er iedere keer weer op uit te trekken? Hun turf- en streepwerk moet vooral zin hebben, zeggen de vrijwilligers. Troelstra: “Ik wil graag dat mijn waarnemingen bruikbaar zijn, bijdragen aan onze kennis.” Dat doet het zeker, natuurbeluid wordt op tal van bestuurlijke niveaus beïnvloed door de data die door floristen wordt verzameld. Toch is het diep in hun hart vooral de liefde voor de flora die hen drijft. Klooster: “Je moet vooral nieuwsgierig zijn, altijd op zoek zijn naar een bijzondere soort. Een tijd geleden vond ik een muskusreigersbek, dat was de tweede vondst in Drenthe. Zoiets houdt je scherp.” Troelstra: “Zeker in de stad weet je eigenlijk nooit wat je tegen zult komen. Met als bijeffect dat je op plekken komt waar je anders nooit zou komen.” Rovers, met een lach: “Uiteindelijk doe ik het toch voor de lol.”

“We hebben in Nederland de meest armzalige flora van Europa”

Volgens een recent onderzoek is de gemiddelde groene vrijwilliger in ons land een witte, hoogopgeleide 62-jarige man. Die zijn ook bij FLORON ruim voorhanden. Dreigt er leegloop? Jan Klooster ziet inderdaad steeds minder jongere vrijwilligers om zich heen. “Jongeren zijn verkleefd met hun telefoon en komen nauwelijks meer buiten. En de biologiestudenten doen steeds vaker onderzoek op microniveau in het lab. Je merkt de gevolgen: er zijn kilometerhokken waar al 25 jaar niemand meer geweest is.”

Omgevingswet

Ook Gertie Papenburg maakt zich zorgen. Vrijwilligers die niet alleen plantensoorten turven, maar zich ook nog met beleid willen bezighouden, worden al helemaal schaars. En dat terwijl de toenemende decentralisatie van het milieubeluid juist schreeuwt om meer deskundige vrijwilligers: “Met de nieu-

we Omgevingswet komen veel taken op natuurgebied zelfs op gemeentelijk niveau te liggen. Waar vind je dan nog genoeg mensen met verstand van zaken om de natuurbelangen te verdedigen?” Toch ziet hij ook positieve ontwikkelingen. “Aan een digitale cursus van FLORON hebben dit jaar 800 mensen meegedaan.” En determineerapps zijn populair, net als de site waarnemingen.nl, waar iedereen soorten kan aanmelden. Pessimisme is ook aan Jacques Rovers en Willemien Troelstra niet besteed. Troelstra: “Ik zie ook jongere mensen bij onze samenkomsten en kampen. En soms meer vrouwen dan mannen.” Papenburg: “We hebben in Nederland, hoofdzakelijk als gevolg van de intensieve landbouw, de meest armzalige flora van Europa. Maar we hebben ook het beste en meest fijnmazige systeem om er data over te verzamelen.” Hij wil maar zeggen: dat moeten we liever wel zo houden. □

“Waar vind je nog genoeg mensen met verstand van zaken om natuurbelangen te verdedigen?”

Schoonheid en troost

Wandelende bossen, smeltende ijsbanen en reuzeninsecten: in Friesland vindt deze zomer Arcadia plaats, een cultuurfestival van honderd dagen. De makers vragen zich af hoe we onze aarde en samenleving achterlaten voor de generaties na ons.

Steeds vaker zijn klimaatverandering en landgebruik onderwerp van kunst, zowel van de beeldende kunst als van theater en muziek. We verlangen naar een wereld waarin de mens in harmonie samenleeft, met zichzelf én de natuur. Hoe krijgen we dat voor elkaar en gaat ons dat nog lukken? De elke drie jaar terugkerende cultuurhonderddagse Arcadia gaat met voorstellingen, exposities en *mienskip* – Fries voor gemeenschap, de zelfredzaamheid van kleine Friese dorpen – op vrolijk-activistische toon op onderzoek uit. Zijn wij goede voorouders voor toekomstige generaties?

No planet B

Met *Gaia*, een verlichte bol van 7 meter doorsnee, kun je onze planeet bekijken zoals de bemanning van de Apollo 17 haar zag in 1972: vanaf de maan. Die bemanning vertelde later over gevoelens van ontzag voor en diep besef van de onderlinge verbondenheid van al het aardse leven. En daarmee onze gedeelde verantwoordelijkheid om goed voor de aarde en haar klimaat te zorgen. Met *Gaia*, een rondreizend kunstwerk van de Britse kunstenaar Luke Jerram, wil Arcadia 2022 dit gevoel bij de bezoekers oproepen. Dit is onze enige planeet, hoe geven we haar door? Jerram: *“I hope visitors get to see the earth as if from space; an incredibly beautiful and precious place. An ecosystem we urgently need to look after – our only home.”*

***Gaia*, tot en met juli 2022 op zes locaties.**

Foto: Thomas Vaer

“Deze tijd vraagt om nieuwe, gezamenlijke perspectieven. Kunstenaars zijn als geen ander in staat om ons nieuwe vergezichten te laten zien en vooral te laten voelen. Van gerenommeerde (inter)nationale en lokale kunstenaars tot de Friese *mienskip*”, zegt artistiek lei-

der Sjoerd Bootsma van Arcadia.

Van 6 mei tot en met 14 augustus 2022 worden kunstenaars, cultuurmakers en denkers overal in Friesland uitgenodigd om met hun werk vragen te stellen over de uitdagingen van deze tijd, de vormgeving van onze eigen gedroomde wereld en de toekomst van Friesland.

Zoet water

In de hal van het Fries Museum groeien eetbare planten in waterbakken. Ze staan op zoet of zout water en krijgen verschillende kleuren licht als voeding. De installatie is onderdeel van een langlopend onderzoek van kunstenaarscollectief de Onkruidenier, dat begon in 2015 onder de naam *Sweet – Sweat*, wat zich in het Fries vertaalt als *Swiet – Swit*. Een zoektocht dus naar verbondenheid tussen zoet en zout in ons lichaam én in ons landschap. Wat gebeurt er wanneer wij mensen ons aanpassen aan een veranderend landschap dat steeds natter en zouter wordt? Hoe past een plant zich aan in een zouter wordende omgeving? Welke invloed heeft de kleur van licht op de groei? *Swiet-Swit* laat je op een andere manier naar het landschap kijken.

***Swiet Swit: Zoet en zout in lichaam en landschap* door Kunsthuis SYB x Fries Museum, t/m 14 augustus.**

→

Foto: Femke Kersten

→ **Fries veenweidegebied**

Het bekende Friese landschap, met groene weilanden vol koeien, is door de mens gevormd. Ooit waren er in Friesland veel veenweidegebieden, die werden afgegraven voor kostbare turf. Veen speelt een belangrijke rol in de klimaatcrisis, want verspreid over de aarde bevatten de veengebieden twee keer zoveel CO₂ als alle bossen tezamen. Door turfwinning, intensieve landbouw en melkveehouderij droogt het veen in rap tempo uit. Opdrogend veen stoot al het opgeslagen CO₂ weer uit, en ook de biodiversiteit heeft eronder te lijden. Vandaar dat het Fries Museum zich afvraagt: hoe kunnen we het platteland zo gebruiken dat zowel boeren als land en dier floreren? Ontwerper Christien Meindertsma liet zich inspireren door de paludicultuur, een nieuwe vorm van landbouw die werkt met als vanouds natte veenweidegrond, zodat de CO₂ in de bodem blijft. Met eeuwenoude technieken, regionale ambachten en gebruik van landschap probeert Meindertsma een brug te slaan tussen milieubewustzijn en nieuwe kansen voor

Foto: Nationaal Archief

Foto: Mathijs Labadie

de boeren. Planten als lisdodde, wilgen en wilde rijst worden herontdekt, gewassen die goed gedijen in natte veenweidegrond. Een alternatieve bron van inkomsten voor landbouwers dus.

Fertile Grounds: Reimagining the Frisian peatlands with Christien Meindertsma is tot 10 april 2023 te zien in het Fries Museum in Leeuwarden.

Insectenparade

Ga op avontuur in de wereld van de insecten. Meer in verbinding met de natuur leven betekent ook: vaker naar buiten gaan. En niet de wereld vanachter een schermje beleven, zoals kinderen steeds meer doen. Daarom worden er in Park Vijversburg bij Tytsjerk deze zomer ruim twintig metersgrote insecten ingevlogen. Denk aan duizendpoten, vlinders en spinnen (oké, een spin heeft acht poten en is officieel geen insect maar hij mag toch meedoen). Er is een foto-expositie, een levensgroot insectenhotel en een ontdekkingsstocht met schatkaart langs de insecten in het park. Je kunt zelf als insect op de foto, springen als een sprinkhaan en fladderen als een lieveheersbeestje.

Giga insecta door Park Vijversburg, Tytsjerk van 3 juli t/m 14 augustus.

Foto: Purefoto.nl

Community art

IIS, ijs dus, is belangrijk voor Friezen. Zodra het vriest, komen de schaatsen uit het vet. Ijsbanen, sloten en meren worden bevolkt door goed ingepakte schaatsers, jong en oud. De talloze Friese ijsverenigingen zijn een symbool van verbinding. En tegenwoordig ook een symbool van crisis: de aarde warmt op, het klimaat verandert en de gezellige dorpse ijsbanen blijven steeds vaker groen in de winter. Met het verdwijnen van het ijs, verdwijnen misschien ook wel de tradities. Wat willen we doorgeven aan de volgende generaties? Of, in mooi Fries: *hoe kinne wy in goede foarâlder wêze?* Deze vragen staan

centraal bij alle exposities en voorstellingen van IIS. Soms op een ijsbaan, soms op een andere locatie, maar allemaal gemaakt vanuit de Friese gemeenschap. Door een dorp, wijk,

stad of vereniging, samen met één of meerdere kunstenaars. **IIS, tot en met 14 augustus 2022 op meerdere locaties.**

Foto: Thomas Vaer

Wandelend bos

Honderd dagen lang kleurt steeds opnieuw een ander deel van de Leeuwarder binnenstad groen, dankzij meer dan duizend bomen die door de straten trekken. De bomen, met een hoogte van gemiddeld 6 meter, leggen een route af van in totaal 3,5 kilometer. Het bos geeft de bomen – en daarmee de natuur – een stem. Wat kunnen we leren van bomen en hoe kijkt het bos naar de mensenwereld? En is het niet tijd om het helemaal anders te doen? *Bosk* is een idee van wijlen Joop Mulder, oprichter van Oerol, en landschapskunstenaar Bruno Doedens. In zijn essay *Planet Paradise* (2021) pleit Doedens voor het vertellen van nieuwe, verrijkende verhalen, “Want we handelen naar de verhalen waarin we geloven.” De ‘wandelende’ bomen van Bosk vormen zo’n nieuw verhaal.

Bosk, tot en met 14 augustus 2022 in Leeuwarden

Dit is een selectie uit het programma van Arcadia. Er zijn meerdere voorstellingen, installaties en exposities, zoals de kunsttentoonstelling *Paradys* in Parklandschap Oranjewoud. Beeldende kunstenaars als Gregor Schneider, Mercedes Azpilicueta en Erik van Lieshout bevragen ons idee van ‘het paradijs’. **Arcadia vindt plaats tot en met 14 augustus. Kijk voor het volledige programma op www.arcadia.frl**

Iedereen op bij-les

Veel mensen willen graag iets goeds doen voor de bij, want die heeft het zwaar. Bedrijven spelen daar handig op in. Maar met hun groene imago is de wilde bij niet geholpen.

Tekst **Anne Havelaar** Beeld **Eric Mahieu** en **Shutterstock**

Beewashing, kent u die uitdrukking? Het lijkt op greenwashing en dat is het ook, maar dan specifiek gericht op bijen. En dat is slim, want veel mensen willen graag iets goeds doen voor de bijen. Dat merkt ook Linde Slikboer, bijenspecialist bij EIS Kenniscentrum Insecten: “Bedrijven gebruiken beewashing om spullen te verkopen aan goedbedoelende consumenten. Denk aan zaadmengsels uit Oost-Europa waar onze bijen niks aan hebben, planten en bloembollen vol gif, en insectenhôtels die niet werken. Albert Heijn zet bijvoorbeeld bijenhôtels bij boerenerven neer. Op zo’n volledig bestraat erf, waar dus geen voedsel voor bijen te vinden is, staat dan een bordje: ‘Albert Heijn is trots op deze boer’. Zelfs natuurorganisaties doen aan beewashing. Die delen zakjes bloemenzaad uit (dikwijls deels uitheems) en gebruiken de bij in hun promotiecampagnes, vaak vergezeld door een foto van een zweefvlieg.”

Bijenhôtels

Aan bijenhôtels kleven vooral veel nadelen. Ze zijn sowieso maar beperkt bruikbaar, zegt Slikboer: “Er zijn een paar bijensoorten die er gebruik van maken, zoals de metselbij, maar 80 procent van de soorten nestelt in de grond.” Daarbij zijn de logementen vaak slecht gemaakt. De gangetjes zijn bijvoorbeeld niet glad vanbinnen, zodat de bij

envleugels beschadigen. Ook zijn de gaten te groot of te ondiep. De meeste wilde bijen zijn solitair en houden dus afstand van elkaar. Grote bijenhôtels met veel beestjes dicht op elkaar kunnen een ideale omgeving voor parasieten zijn. Bovendien kunnen in vochtige hôtels schimmels ontstaan. Een bijenhôtel moet je daarom niet langer dan 2 jaar gebruiken, adviseert ecologisch imker Eric Mahieu. Ook hij is geen voorstander van dit soort hôtels: “Zo’n hôtel is eigenlijk compensatie voor het feit dat er in onze keurig aangelegde en opgeruimde tuinen niet genoeg nestelgelegenheid meer is. Wat we nodig hebben zijn afgeknakte stengels, rommelhoekjes met bladeren of kevergaatjes in een dode boom.”

Vliegend vee

De meeste mensen denken bij ‘iets doen voor de bijen’ aan honingbijen, terwijl het daar niet slecht (meer) mee gaat. Wel met de meeste wilde bijen. Mahieu: “Honingbijen zijn vliegend vee: ze worden door imkers in kasten gehouden omdat ze een doel vervullen en iets opleveren: bestuivingsdiensten en honing.” Er is geen sprake meer van grote sterfte onder de bijenvolken. Mahieu: “Er wordt gesteld dat er zelfs te veel honingbijen zijn, nu het imkeren steeds populairder wordt. Helaas bestaat er nog geen kastregistratie, iets waar ik een groot voorstander van ben. In een kast zitten tussen de 20 en 60 duizend bijen. Dus als ergens een rijtje van

Grasbij op madeliefje

10 kasten staat, heb je zo een half miljoen bijen, dat móét wel impact hebben. Het zijn concurrenten van wilde bijen, want ze eten ook nectar en stuifmeel. En dan kunnen die honingbijen ook nog eens veel verder vliegen: zo’n 3 kilometer. De meeste wilde bijen komen niet verder dan 150 meter.” Om die reden probeert Staatsbosbeheer al jaren paal en perk te stellen aan de bijenkasten rondom de Biesbosch, die in het najaar het voedsel voor allerlei zeldzame inheemse bijen komen wegkapen. Maar ook de gemeente Amsterdam gaat het aantal honingbijen terugdringen. Het worden er simpelweg te veel, zowel van hobbyisten als van commerciële imkers. Volgens Mahieu is er nog veel onwetendheid onder de hobbyimkers over wilde bestuivers. “Ze beseffen niet dat hun bijenvolken impact hebben op de

Bijenkasten in een raapzaadveld

omgeving. Maar als je geen bedreiging voor andere bestuivers wilt zijn, moet je onder de vier volken per vierkante kilometer blijven.” Ter vergelijking: in Amsterdam zijn dat er nu zes tot zeven, aldus recent onderzoek van EIS. De EIS-onderzoekers doen een paar suggesties voor maatregelen, zoals een kastenregistratiesysteem en de verplichting voor imkers om een vergunning aan te vragen.

Wilde bijen

Toch is de oprukkende honingbij niet de grootste bedreiging voor de wilde bij, benadrukt Mahieu. “Het is een combinatie van factoren. Landbouwgif, stikstofuitstoot, versteende tuinen, bouwwoede en slecht maai-beleid.” Het neerzetten van bijenkasten, soms niet meer dan weer een vorm van beewashing, leidt af van het echte probleem. “Bedrijven als de Bijenkorf en Cool Blue zetten bijenkasten neer om hun groene imago te versterken. Maar als ze écht goed willen doen, moeten ze hun omgeving vergroenen. Het probleem zit hem in de grote be-

“Honingbijen zijn concurrenten van wilde bijen, want ze eten ook nectar en stuifmeel”

drijfsloodsen die natuur opsnoepen en rondrijdende busjes die vervuilen”, zegt Mahieu. Al deze zaken zorgen ervoor dat meer dan de helft van de Nederlandse bijensoorten op de Rode Lijst van bedreigde diersoorten staat of zelfs al uit Nederland is verdwenen. Dat is problematisch, want veel planten zijn afhankelijk van de bestuiving door wilde bijen. Ook levert bestuiving door verschillende soorten wilde bijen een betere oogst op dan die door louter honingbijen. Die bijen kunnen dus best wat hulp gebruiken, maar hoe doe je dat dan wel op een goede manier? Linde Slikboer: “Mensen willen vaak wat dóén om de bijen te helpen: een insectenhôtel ophangen, een boomspiegel (een stukje

open grond rondom de stam dat zorgt voor toevoer van lucht en water – red.) in hun straat adopteren en die vol zetten met giftige bollen of de tuin beplanten met kleurrijke bloemen. Maar ironisch genoeg moeten ze juist dingen laten.” Ze bedoelt: maak je tuin niet winterklaar, gebruik geen gif tegen luizen, slakken en mieren, maai je gras niet te vaak en kijk wat er uit zichzelf in je tuin of boomspiegel opkomt, zoals paardenbloem, duizendblad en melkdistel. Want het zijn juist de planten die hier van nature groeien waar inheemse bijen op afkomen. “Mensen trekken die inheemse planten, die ze als onkruid zien, uit hun tuintje en planten er kleurrijke bloemen uit het tuincen-

→ trum voor terug. Leuk om naar te kijken, maar ze komen van de andere kant van de wereld of ze zijn steriel: er zit geen nectar of stuifmeel in. Daar kunnen bijen dus niks mee. En vaak zitten er bestrijdingsmiddelen op, dus je vergiftigt de bijen er ook nog mee. Helaas hebben de meeste mensen geen idee en denken juist dat ze heel goed bezig zijn.” En hoe zit het dan met bekende uitheemse insectenlokkers als lavendel of phacelia (bijenbrood)? Slikboer: “Sommige bijen zijn kroeglopers: generalisten. Ze eten alles en staan daarom ook niet op de Rode Lijst. Dat zijn dus de soorten die je ziet op een nectarbar als phacelia. Maar het merendeel van de inheemse bijen is kieskeurig: die vliegen alleen op specifieke inheemse planten. Als die verdwijnen, verdwijnen ook de bijen.”

Knuffelbijen

Mahieu noemt nog een voorbeeld van greenwashing: ‘knuffelbijen’. Voor 50 euro koop je bij knuffelbijen.nl een koker met bijencocons en een insectenhotel. De bedoeling is dat je het hotel in de tuin hangt met de koker erbij, zodat de bijen kunnen uitvliegen. Daarna legt het vrouwtje eitjes in het bijenhotel, zodat je het volgende jaar weer ‘knuffelbijen’ hebt. Het concept is populair, want eind april waren alle bijen al uitverkocht. Mahieu: “Ik snap best dat het in eerste instantie gezellig en groen klinkt: extra bijen in je tuin. Maar ik vind het niet verstandig om metselbijen, want dat zijn het, van één bepaalde kweker te verspreiden over het land. Het vergroot juist de druk op de bijen die in je directe omgeving leven. Je moet bijen uit eigen omgeving aantrekken, niet ergens anders vandaan. Bovendien is er kans dat de knuffelbijen verhongeren als ze in een tuin terecht komen waar niks voor ze te halen valt.” Volgens Mahieu komen de knuffelbijen uit de koker van een commercieel bedrijf dat werkt voor fruittelers. “Bedrijven zoeken altijd manieren om meer met hun product te doen: in dit geval metselbijen die worden

Kroeglopers, fijnproevers en hun biotoop

Honingbijen en hommels zijn polylectisch: ze vliegen op allerlei bloeiende bomen en planten. Maar veel wilde bijen zijn monolectisch: ze zijn afhankelijk van één bepaald plantje, hun drachtplant. De grijze zandbij is bijvoorbeeld 100 procent afhankelijk van bloeiende wilgen en leeft een paar weken, vroeg in het seizoen (daarmee is hij overigens ook een favoriet maaltje voor vroeg broedende vogels). Daarom is het belangrijk dat knotwilgen om en om geknot worden, en niet allemaal in een keer. Dan zit de grijze zandbij immers zonder voedsel en gaat hij dood. Soms kun je aan de naam van de bij horen wat zijn drachtplant is (klokjesbij, kattenstaartbij, knautiabij), maar het is niet altijd zo duidelijk. Zo blijft de lapse behangersbij voornamelijk wilgenroosjes en is de slobkousbij afhankelijk van grote wederik. Nederland kent ruim 350 soorten bijen en de meeste daarvan leven solitair en niet in volken, zoals honingbijen en hommels. Ze graven nestjes in de grond of gebruiken bestaande holletjes, bijvoorbeeld van muizen. Zandbijen graven een gangetje voor hun eieren. Vooral in mei kun je langs muren of tussen stoeptegels hoopjes zand vinden. Vaak denken mensen dat dat van mieren komt en gooien er heet water of mierenpoeder in. Afgezien van het feit dat mieren ook nuttig zijn en niet bestreden hoeven worden: observeer dus altijd even voordat je zo’n drastische actie onderneemt. Of nog beter: doe het helemaal niet.

Slobkousbij op grote wederik

ingezet als bestuivers bij de fruitteelt. Metselbijen zijn betere bestuivers dan honingbijen. Ze zijn heel makkelijk te kweken en je kunt ze laten uitkomen op moment dat voor jou gunstig is. Vandaar dat ze goed te verslepen zijn.” Ook Slikboer is niet erg gecharmeerd van het knuffelbijbedrijf. “Zo krijgen we veel te veel metselbijen die dan concurreren met lokale wilde bijen. Metselbijen zijn enorm toegenomen, zagen we bij de laatste bijentelling. Het zou me niet verbazen als dat komt doordat zij een van de soor-

ten zijn die wél in een bijenhotel nestelen.” Ook kunnen de gekweekte metselbijen ziektes meebrengen, volgens Slikboer. “Dat is al door de Hollandse aardhommels gebeurd. Die worden door hommelsbedrijven als Kopert over de hele wereld verscheept omdat ze goede bestuivers zijn. Zo nemen ze allerlei ziektes mee. Hommels in Zuid-Amerika zijn nu bedreigd door ziektes van de aardhommel uit Nederland. Bovendien verdringen ze de inheemse soorten daar.”

Inzaaien

Niet alleen goedbedoelende burgers, maar ook gemeentes en provincies gaan weleens de mist in als ze bijen willen helpen. Zo was een paar jaar geleden de Honey Highway nogal populair: het inzaaien van bermen, dijken en bedrijfsterreinen met kleurrijke

bloemenmengsels. Utrecht plaatste zelfs een enorme lichtmast gevuld met bijenhôtels langs haar Honey Highway. Niet zo handig, want kunstlicht heeft een negatief effect op bestuivers, bleek uit Zwitsers onderzoek. Slikboer: “In die bloemenmengsels zaten veel uitheemse zaden. Wat er wel inheems was, was afkomstig van een paar locaties in Zuid-Limburg. Dat zaad moet je niet over heel Nederland willen verspreiden.” De ingezaaide bermen hadden ook niet veel effect: “Wij hebben met EIS aangetoond dat er bij de ingezaaide percelen niet meer insecten vlogen dan bij de niet ingezaaide.” Een ander gevaar van het inzaaien is dat bloemen gaan kruisen. Zo kan een Roemeense korenbloem, die niet wordt herkend door een inheemse bij, zich kruisen met een wilde korenbloem, die daardoor ook niet meer bruikbaar is voor onze bijen. Niet alleen werken dit soort ingezaaide bermen dus niet, ze kunnen ook nog eens schadelijk zijn.

Bijbewustzijn

Een groot deel van Nederland bestaat uit landbouwgebied, en daar valt de meeste winst te behalen, zegt Slikboer: “Minder gif, diversere gewassen, een hoger waterpeil en meer natuurlijke elementen als hagen en bomenrijen. Boeren doen trouwens ook vrolijk mee aan beewashing: ze zaaien kleurrijke akkerranden in, bijvoorbeeld naast een aardappelakker die meerdere keren per week bespoten wordt.” Gelukkig ziet ze in steden wel veel verbetering. “Veel stadsbesturen willen steeds insectvriendelijker worden. Ik ben vaak aangenaam verrast door wat er in steden allemaal gebeurt. Vaak op initiatief van mensen die er wél verstand van hebben. Ze weten dat er meer groene leefgebieden moeten komen die met elkaar in verbinding staan, zodat de bijen zich kunnen verplaatsen. En ook dat je gefaseerd moet maaien zodat je niet in een klap de hele voedselvoorziening weghaalt”, zegt Slikboer. Om er een beetje sip aan toe te voegen: “Een gemiddelde natuurliefhebber loopt inmiddels liever door de stad dan op het platteland.” □

Lawrence Cheuk weigert moedeloos te worden van de pessimistische berichten over het klimaat. Laten we elkaar hoop blijven geven, roept hij op. Met meer massa bereiken we meer.

Wij allemaal

Op 19 juni is er een klimaatmars in Rotterdam. Ineens realiseer ik me: ik heb de afgelopen twee jaar geen enkele demonstratie bijgewoond. Ik ben door-drongen van de ernst van de klimaatontwrichting en de noodzaak van anti-seksisme en antiracisme, en toch bleef ik thuis. Het gevoel van onveiligheid door corona bleek te prominent aanwezig. Het is ook niet gek dat mensen tijdens een pandemie niet naar demonstraties gaan omdat ze hun eigen gezondheid en die van hun familieleden niet in gevaar willen brengen.

Toch zijn demonstraties zo belangrijk. We kunnen onze stem dan op een andere manier laten horen. Tijdens een demonstratie kan niemand om ons heen. We creëren letterlijk een belemmering voor het systeem. Maar we mogen het belangrijkste voordeel van een demonstratie niet vergeten: het gevoel van verbondenheid. Ik voelde me intens gelukkig toen ik in 2019 met 40 duizend mensen door de stromende regen liep tijdens de grootste klimaatmars ooit. Iedereen weet dat er minder mensen komen bij slecht weer. Mensen vonden demonstreren belangrijker dan nat worden. Ze hadden het ervoor over. Het was een machtig gezicht.

Zo mis ik ook de weekenden van de klimaatbeweging. Het was een tijdje een vast ritueel, om twee klimaatweekenden in het jaar te hebben, waar mensen samenkwamen om elkaar te inspireren, elkaar te vinden en gewoon plezier te hebben. Ik heb daar vrienden gemaakt, veel geleerd over bijvoorbeeld directie actie en mooie avonden rond het kampvuur beleefd. Verbondenheid stelt ons in staat meer mensen te bereiken en een succesvolle beweging op te bouwen. Dat hebben we nu meer dan ooit nodig.

Onlangs verscheen een nieuw IPCC-rapport. Landen moeten gezamenlijk meer ambitie tonen en direct actie ondernemen. De weg naar het doel (maximale opwarming van 1,5 graad) is een smal pad geworden. Ik kreeg een gevoel van machteloosheid. Maar we mogen ons niet uit het veld laten slaan. Daarom moeten we nu onze krachten bundelen, ons laten zien en meer mensen dan ooit mobiliseren om de klimaatontwrichting een halt toe te roepen. Ik roep iedereen op om mee te doen. In Rotterdam of in jouw eigen gemeente. Laat onze politieke leiders zien dat we actie willen zien. Kom ook om elkaar hoop te geven. Dat hebben we nodig om de strijd voort te zetten. We hebben geen tijd meer. Het moet nú anders. Ik hoop jullie allemaal te zien!

Lawrence Cheuk was jarenlang actief als jongere klimaatactivist. Hij was voorzitter van JMA en lid van het Europees jongerenbestuur. Hij zet zich in voor een rechtvaardig klimaatbeleid, inclusiviteit en antiracisme.

Groeten van Ben van Beurden uit 2050

Zorg dat Shell zich aan de uitspraak van de rechter houdt

Stuur de bestuursleden een kaart via:

milieudefensie.nl/stuur-shell-een-kaartje

Steun ons onderzoek naar de klimaatplannen van grote vervuilers
milieudefensie.nl/klimaatplan

Gezonde bedrijven hebben een goed klimaatplan. Daarom vroegen we begin dit jaar aan 29 grote vervuilers om hun klimaatplannen bij ons in te leveren. Nu laten we de plannen grondig onderzoeken door een onafhankelijk bureau. Dat kost veel geld. Dus we hebben jouw steun nodig. Help je mee? Bedankt!

milieudefensie.nl/klimaatplan

milieudefensie
voor veranderaars

Reg Waleson (68)

Is: bloemen- en groenteteler en vliegtuigtechnicus

Missie: de aarde verzorgen en mensen enthousiast maken om dat ook te doen

In de Vlierveldenpluktuin mogen mensen zelf bossen bloemen plukken. Waarom?

"Bij ons gaat het om veel meer dan het boekje dat mensen mee naar huis nemen. We moedigen ze aan om vaak langs te komen, om te wandelen, te kijken hoe de bloemen groeien en te genieten. Ze komen hier even tot rust of tot zichzelf. Bloemen zijn voeding voor de ziel. Het is anders dan groente telen, dat is meer grondstoffelijk: kisten vullen, stapelen en wegbrengen. Tussen de bloemen kom je in een andere gemoedstoestand."

Wat doen jullie anders dan reguliere bloementelers? "We gebruiken geen gif en voeden de bodem met compost, zodat hij niet uitgeput raakt. Zo geven we iets terug aan de aarde. In plaats van kritiek uiten op de reguliere teelt laat ik vooral zien hoe het anders kan. Dat doe ik ook bij de Warmonderhof, de biologisch-dynamische landbouwopleiding waar ik jarenlang heb lesgegeven. Ik wil jonge mensen leren hoe ze een mooi plekje op aarde kunnen scheppen. Bij onze dochters is dat overigens gelukt: die werken ook alle drie in de biologisch-dynamische landbouw."

Je werkt ook als vliegtuigtechnicus. Is dat niet tegenstrijdig? "Daar krijg ik weleens een naar gevoel bij, ja. Ik klus aan kleine vliegtuigjes, die worden gebruikt voor vlieglessen en parachutespringen. Dat is vervuילend en heeft weinig nut. Maar ik vind de techniek heel leuk, ik loop er eigenlijk een beetje te hobbyen. Tegelijkertijd is het ook noodgedwongen: de groente- en bloementeel betaalt in Nederland zo slecht dat ik wel bij moet klussen. Het is of dat, of spuiten en kunstmest gebruiken. Maar dat is voor mij nooit een optie geweest."

"Bloemen zijn voeding voor de ziel"

De virtuoze vogelzanggids

Er staan vier reeën in het veld. Je loopt erlangs, en opeens heb je oogcontact. En later, die avond, als de duiven overvliegen, gebeurt het nog een keer. Eén van de duiven draait zijn (haar?) kop en kijkt je in de ogen. In volle vlucht. Een jonge vos, vroeg in de ochtend aan de bosrand. Een kikker in de vijver: soms heb je contact met andere levens, andere soorten, in het wild. Je kunt ze niet verstaan, ze spreken immers een andere taal, en toch versta je ze. Het zijn wonderlijke ontmoetingen, die je leven steeds wat rijker maken.

Het luisterrijke lied van de merel in de tuin, de schaterende lach van de groene specht, het krasse kraaien van de kauwen in de boom. Hoor de vogels zingen! In zijn boek *De virtuoze vogelzanggids* laat Nederlands beroemdste vogelaar Nico de Haan ons zien hoe je stapsgewijs vogelgeluiden leert herkennen. Het is een leuk, mooi boekje met prachtige tekeningen van Elwin van der Kolk. De vogels springen je tegemoet, van het papier.

Wat mij aanspreekt is dat de auteur zich niet verliest in al te ingewikkelde vak-idioterie. De zang van het pimpelmeesje wordt omschreven als een “fietsbelletje” met een “hoge riedel, iel geluidje”. De koolmees klinkt weer net iets anders: als een “fietspompje” met “drie heldere tonen, ook in de winter”, terwijl het winterkoninkje het geluid maakt van een “trillend wekkertje”. Bij elk van de bijna tweehonderd vogelsoorten die Nederland kent, worden zo ezelsbruggetjes en geheugensteuntjes gegeven. Met daarbij een opsplitsing naar leefgebied en een QR-code waarmee je de betreffende geluiden kunt afspelen.

Ik hoef niet altijd te weten van welke soort de vogel is, die ik hoor zingen. Vaak laat ik de geluiden gewoon over me heen komen. Niet alles moet worden benoemd. Maar soms is het juist leuk om iets te herkennen. Het diepe, bassende “hoem” van de roerdomp in het riet, dat klinkt als een misthoorn, eenzaam, vol verlangen, alsof je haaks in een leeg bierflesje blaast.

De koekoek die zijn eigen naam roept. De leeuwerik die zingend naar de hemel stijgt. Al bladerend door deze gids krijg je vanzelf zin om weer op pad te gaan.

Thomas van Slobbe

De virtuoze vogelzanggids. Nico de Haan en Elwin van der Kolk. Kosmos Uitgevers, april 2022. ISBN 9789021590592. 288 pagina's. Prijs € 25.

PUBLICATIES

Bewegende bomen

De arctische boomgrens is in beweging: al 50 jaar kruipen de bomen naar de pool toe en dat is geen goed nieuws. De Britse schrijver Ben Rawlence reisde langs de boomgrens door Schotland, Noord-Scandinavië, Siberië, Alaska, Canada en Groenland. Hij ontdekte wat de bomen en de mensen die er wonen ons te vertellen hebben over het verleden, het heden en de toekomst van onze planeet. Het boek is een mooie mix van natuur, reizen en wetenschap. Afgetopt met een dringende boodschap over het milieu.

De boomgrens. Het laatste bos en de toekomst van de planeet. Ben Rawlence. Uitgeverij Ten Have, mei 2022. ISBN 9789025910419. 400 pagina's, paperback. Prijs € 24,99.

Lachen om klimaatverandering

Na het lezen van bovenstaande kunnen we wel wat humor gebruiken. Dat komt mooi uit, want dr. Matt Winning is zowel klimaateco-noom als komiek. Als je dat in jezelf kunt verenigen, moet je van goeden huize komen. En dat komt hij. Zo schrijft hij dat klimaatverandering ertoe leidt dat aardappels, en dus frieten, kleiner worden. De opwarming heeft ook een negatief effect op de groei van gerst. Als er iéts is waar Britten voor willen vechten is het wel grote frieten en goedkoop gerstenat, redeneert Winning. Hij drukt je in dit manifest met de neus op de feiten, maar laat ook zien dat leren over klimaat grappig kan zijn.

Het begint hier warm te worden. Matt Winning. Uitgeverij Lev., mei 2022. ISBN 9789400514195. 352 pagina's, paperback. Prijs € 23,99.

Verzamel ze allemaal

We lopen er dagelijks gedachteloos aan voorbij, maar de wilde planten op de stoep – stoepplantjes – zijn belangrijk voor de biodiversiteit. Ze groeien vanzelf, zorgen voor afkoeling en zijn belangrijk voor insecten. Stoepplantjesalbum is een gids waarmee je vier seizoenen lang plantjes kunt spotten. Er worden 52 plantjes in beschreven. Botanisch kunstenaars maakten van elke plant een prachtige illustratie, die los als stickers bij het boek zitten, zodat je ze zelf kunt inplakken wanneer je de plant gespot hebt.

Stoepplantjesalbum. Hortus Botanicus Leiden i.s.m. Vereniging van Botanisch Kunstenaars Nederland. KNNV Uitgeverij, mei 2022. ISBN 9789050118644. 144 pagina's, hardcover. Prijs € 24,95.

Onzichtbare giftige dartpijltjes

New Delhi, een stad met zo'n 30 miljoen inwoners, begint steeds onleefbaarder te worden. Het bizarre feit dat de temperaturen er soms de 50 graden aantikken, sijpelt ook hier door in ons bewustzijn. De lucht-, water- en milieuvervuiling is immens, en India kampt met zowel droogte als overstromingen. We weten het, maar beseffen we ook wat dit betekent voor de mensen daar? De docu *Invisible Demons* zoomt in op de mensen die zichzelf niet kunnen beschermen tegen de verzengende hitte en letterlijk adembenemende smog. Vanuit zijn kunstmatig koel gehouden, bevoorrechte positie ziet regisseur Rahul Jain de feiten onder ogen. Hij bakt geen zoete broodjes, maar wil dat we dezelfde angst en ontzetting voelen die hij voelt. Naast sporadisch commentaar in voice-overs laat hij de kijker vooral ervaren. Hij houdt ons en zichzelf een spiegel voor, maar toont ook ons voorland.

Zijn verhaal is zorgvuldig opgebouwd en gaat van kwaad naar erger. Het begint met de bekende beelden van krioelende mensenmassa's in smalle straatjes, vol tuktuks, getoeter, riksja's en zwaarbeladen handkarren. Het leven lijkt gewoon door te gaan, ook al staat het water door overstromingen kniehoog, hangt er een zware mist van smog over de sportvelden en lijken er rookbommen te zijn afgegaan als een man met een luchtmasker alle steegjes en woningen volspuut met insecticiden. Met beelden van een man met een groot, smeltend ijsblok op zijn schouder of een muur van airconditioners vangt *Invisible Demons* in één shot de absurditeit van deze 'normale' gang van zaken. Leven van wat de natuur te bieden heeft, is sowieso moeilijk in een megastad, maar inmiddels is zelfs de visvangst uit de voor hindoes heilige Yamuna verleden tijd. De rivier is zo vervuild door landbouwgif, lozingen uit de industrie, afval en open riolen dat er nauwelijks iets gevangen wordt. Ondertussen gaan de rituelen tussen de giftige witte schuimvlokken gewoon door. De visuele schoonheid maakt de situatie des te schrijnender. Gedurende de film wordt duidelijk dat dit leven voor steeds meer mensen met ernstige luchtwegproblemen onhoudbaar is. Zonder adem geen leven. De titel verwijst naar de onzichtbare 'giftige dartpijltjes' die hun longen doorboren. Overal ter wereld gaan nu al jaarlijks naar schatting 7 miljoen mensen dood door de gevolgen van luchtvervuiling. Toch gaat die vervuiling vrolijk door. Geen cijfers, aantallen, grafieken en theorieën in deze film, maar aandacht voor de mensen die in relatieve stilte lijden onder de gevolgen van een kapitalistische, onhoudbare levensstijl waarvan zij nooit de vruchten hebben geplukt en waarop ze geen enkele invloed kunnen uitoefenen. Verandering is aan de mensen die zich nu nog veilig wanen.

Wendy Koops

Invisible Demons, nu te zien in de bioscoop.

BIOSCOOP

Nationale vogel?

Na *De nieuwe wildernis* en *WAD* duikt Ruben Smit met *Grutto! De reis van onze nationale vogel* in de wereld van de grutto. Weidevogels hebben het hier moeilijk vanwege de intensieve landbouw. Een probleem, want Nederland is de kraamkamer van de grutto. Wat blijkt: ons land is niet zijn enige thuis. De sierlijke steltloper overwintert in Senegal en bezorgt rijstboeren aldaar grote problemen met zijn eetlust. Tegenover de afname in Nederland blijkt een enorme groei van de gruttopopulatie in IJsland te staan. Veel verrassingen dus, in deze bijzondere docu die laat zien hoe alles samenhangt en elkaar beïnvloedt: biodiversiteit, klimaatverandering en het gedrag van mens en dier.

Grutto! De reis van onze nationale vogel, vanaf 7 juli in de bioscopen.

TELEVISIE

Bedreigde oases

Ook het tweede seizoen van het reisprogramma *Oases in de Oriënt* ontkomt niet aan de klimaatcrisis. Eeuwenoude oases kampen met stijgende temperaturen en toenemende droogte. De Malediven worden bedreigd door een stijgende zeespiegel. Hun unieke cultuur en identiteit zal mogelijk voorgoed verdwijnen. Egyptische boeren, vissers en pottenbakkers in het idyllische Fayoum danken hun bestaan aan het water en de klei van de oase. Maar door droogte, nieuwe dammen en waterconflicten dreigt hun levensader langzaam dicht te slibben. Ook de enige waterbron in een gebied van 12.000 vierkante kilometer bij het Jordaanse Azraq dreigt op te drogen. Wat betekent dit voor de toekomst van de Druzen, Tsjetsjenen en bedoeïenen die hier samenleven?

Oases in de Oriënt, vanaf vrijdag 3 juni om 20.30 uur op NPO 2.

ONLINE

Tata Steel

“Tata Steel is God in deze regio. Wat Tata wil, gebeurt”, zegt een van de sprekers in *Europe's Biggest Lie NL*, een korte documentaire over de enorme impact van de staalfabriek midden in een van de drukst bevolkte gebieden van Nederland. Bewoners en medewerkers zijn jarenlang blootgesteld aan schadelijke stoffen, maar het bedrijf is altijd beschermd door onze regering. De maat is echter vol: er is een rechtszaak in voorbereiding. Strafrechtadvocaat Bénédicte Ficq vecht tegen de arrogantie van de grote vervuiler, die claimt de vrijheid te hebben om het milieu te vervuilen en liever een boete betaalt dan het bedrijfsproces schoner te maken. “Alsof vervuiling een afkoopbaar recht is.”

Europe's Biggest Lie NL is te zien op het gratis streamingplatform WaterBear (met nog veel meer moois).

Samen zorgen we
voor een leefbare aarde

Deelnemers Nationale Postcode Loterij bedankt!

Mede dankzij jouw deelname aan de Nationale Postcode Loterij:

- hebben we de Klimaatzaak tegen Shell gewonnen;
- vragen we ook andere grote vervuilers om een klimaatplan;
- zetten we het klimaat op 1 bij de politiek;
- gaan we wereldwijde ontbossing tegen.

Samen lossen we
de klimaatcrisis op.
Hoe geef jij onze aarde door?

Wij worden gesteund door

Culinair zelfvertrouwen zonder vleesvervangers

“Zeg schat, zullen we vanavond weer eens een lekkere portie vleesvervangers eten?” Het lijkt me sterk dat dit in Nederlandse huishoudens een reëel geuite eetwens is. Het woord ‘vleesvervanger’ zegt vooral iets over wat het níet is en van ‘niets’ krijg je geen honger. Bovendien zitten er de nodige andere haken en ogen aan dat woord. De maatschappelijke strijd die erover is losgebarsten, blijkt verbonden met tegenstrijdige belangen, visies – ja, zelfs mens- en wereldbeelden.

Het woord ‘vleesvervanger’ gaat uit van vlees als norm

In de eerste plaats impliceert het woord dat er iets gegeten moet worden ‘in plaats van vlees’. Waarom zou dat moeten? Want meestal staat er bij ons een behoorlijk lekkere en voedzame maaltijd op tafel waar geen vlees aan te pas komt. Er valt, kortom, niks te vervangen. Uitgerekend het woord ‘vleesvervanger’ gaat uit van vlees als norm. Interessant.

Twee: ja, ik weet ook wel dat er in zijn algemeenheid te veel vlees gegeten wordt, dus ‘vleesvervanger’ kan veel-vlees-eters op een idee brengen om in plaats daarvan andere eiwitten te eten, bijvoorbeeld omelet, linzen of hazelnoten. Maar nee, dát is niet de bedoeling, zelf een omelet maken! Het idee is dat je iets kant-enklaars kóópt in de winkel, zoiets als vegaburger, ‘gehacktballetjes’ of sojastukjes. Aha, nieuwe conclusie: de manier waarop het woord vleesvervanger wordt ingevuld, zegt dus dat we niet in staat zijn zelf te koken en dat we daarom onze toevlucht moeten zoeken tot producten van de voedingsmiddelenindustrie. Inclusief bijbehorend overdadig gebruik van suiker, zout, geur- en smaakstoffen. Vleesvervangers ondergraven, zoals Unilever en co graag willen, ons culinaire zelfvertrouwen en ontmoedigen het edele en zingevende ambacht van zelf koken.

Kan zijn, is dan het ecologische marketingargument, maar als we daarmee verstokte vleeseters over de streep krijgen, boeken we toch maar mooi de nodige milieuwinst. Daar zitten twee flinke adders onder het groene gras. Eén: het gros van de vleesvervangers trekt niet over de streep, want varieert in smaak van best oké tot smerig, en gaat het nooit halen bij de heerlijke smaaksensatie van een goed klaargemaakte lamskotelet. Twee: in de vleesvervangersfabrieken wordt nogal eens met melk, kaas en kippeneiwit gewerkt, waardoor de klimaatimpact van een vegetarische schnitzel even groot is als die van een kippenbout of varkenskarbonade, volgens Milieu Centraal. Nada milieuwinst. Weg dus met die vleesvervangers! Gebruik je verstand, bewaar je eigenwaarde, wees mens en kook.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op michiellbussink.nl.

Service | Recept

Gevulde aubergines

- 2 aubergines
- 2 uien
- 2 tenen knoflook
- halve rode peper of mespunt sambal
- theelepel gemalen komijn
- 2 eieren, hardgekookt
- 3 sneden (oud) brood
- olie

Halveer de aubergines over de lengte, hol ze uit, maar laat een ‘wand’ van zo’n centimeter over. Bestrooi met peper en zout. Fruit de gesnipperde ui, voeg knoflook uit de knijper, gehakte peper (of sambal), komijn en het gehakte auberginevruchtvlees toe, en bak even mee. Roer er de fijngehakte hardgekookte eieren door en twee verkrumelde sneden brood. Breng op smaak met peper en zout, vul de auberginehelften ermee, strooi de rest van het verkrumelde brood erover, druppel er wat olie over en zet de helften een half uur in een op 180 °C voorverwarmde oven. Eet er bijvoorbeeld een groene salade bij.

Italiaans

Om met de deur in huis te vallen: ijs is niet de meest duurzame traktatie ter wereld. Iets bevriezen en bevroren houden kost bakken met energie. En dat is bij Italiaans ijs niet anders. Of het nu een smurfenijsje of een reuzensorbet betreft.

Voordelen Als je een hoorntje in plaats van een beker neemt, eet je een afvalvrij ijsje. Sorbet: een plantaardig feestje. **Nadelen** Een beetje ijssalon heeft een pasteurisatieketel, een ijsmachine, een shockvriezer, een vitrine en een bewaarkast: nogal wat apparatuur voor een bolletje (of twee). Bij slecht weer is er minder verkoop en dus meer kans op voedselverspilling. **Impact** De Keuringsdienst van Waarde ontdekte in 2020 dat er in Nederland bijna geen Italiaanse ijssalon te vinden is die écht ambachtelijk ijs maakt. Meestal wordt er gebruik gemaakt van een ijsmix waaraan verschillende, al dan niet synthetische, smaken worden toegevoegd. Echt Italiaans ijs, ofte-

Soft

Softijs is bezig aan een opmars. Verschillende topkoks hebben de ordinaire snackbarversnapering ontdekt en onderworpen aan een make-over. Ook zijn er ijssalons die niets anders dan softijsjes serveren. **Voordelen** Voor het maken van een doodgewoon softijsje hebt je aan één machine genoeg. Vers getapt, dus minder kans op voedselverspilling. **Nadelen** Schoonmaken is belangrijk: een softijsmachine is een geliefde plek voor bacteriën. Ook kunnen er, als er niet goed nagespoeld wordt, resten van

wel gelato, bestaat uit onbewerkte ingrediënten en heeft melk, suiker en eieren als basis. Vooral zuivel dus en dat is, zoals iedereen inmiddels wel weet, geen klimaatvriendelijk product. Sorbetijs is een betere keuze als het gaat om het klimaat. Dat wordt gemaakt van water, fruit en suiker.

schoonmaakmiddelen in het ijs terecht komen. Softijs kan niet bewaard worden. **Impact** Ook softijs bestaat uit zoet en zondig zuivel. Maar er is hoop, want het bestaat: plantaardig en sojavrij softijs. Op basis van rijst bijvoorbeeld. Helaas heeft niet iedereen een zuivelvrije softijs-tap om de hoek, dus als je moet kiezen tussen een ijsje van de plaatselijke patatboer of een reisje naar je vegan ijsje met de auto, dan is het eerste waarschijnlijk toch nog steeds een beter idee.

Zomerse ijspret

90 procent van de Nederlanders smikkelt weleens een ijsje. Jaarlijks eten we gemiddeld zelfs zo'n 8 liter per persoon. En dat is te merken. De ijsmarkt bestaat niet meer alleen uit discodip en dubbellikkers. IJsco's komen in alle kleuren van de regenboog. Down to Earth heeft de zomer in haar bolletje en vraagt zich af: hoeveel van die frisse versnaperingen zijn er eigenlijk groen?

Water

Waterijs: je beste vriend tijdens een hittegolf. **Voordelen** Waterijs is wat het altijd geweest is en meer: ijsjes van lokaal of bijvoorbeeld gekneusd fruit of zelfs groente, ook gezondheidsfreaks hoeven niet op een houtje te bijten. **Nadelen** Een waterijsje kopen zonder verpakking is onmogelijk. **Impact** In 2014 rekende onderzoeksbureau Questionmark uit dat de impact van waterijs tien keer lager is dan die

van een roomijsje met chocola. Moet je er niet tien keer zo veel van eten natuurlijk! Leuk zijweggetje in waterijsland: in 2017 maakten drie Taiwanese kunstenaars honderd waterijsjes van afvalwater om aandacht te vragen voor watervervuiling. Hoeveel impact hun Polluted Water Popsicles hebben op het klimaat is niet te meten, maar volgens het Klimaatmuseum is kunst onmisbaar om de klimaatcrisis inzichtelijk te maken en perspectief te bieden.

Zelfgemaakt

Als je dan toch ijsjes eet uit eigen vriezer, kun je ze net zo goed zelf maken. Je hoeft niet ver te zoeken of de recepten vliegen je al om de oren, de een nog cooler dan de ander. Wat dacht je van schaafijs met rozenblaadjes of komkommerijs met munt? **Voordelen** Je weet precies wat er in je ijsje gaat en kunt het zo duurzaam maken als je zelf wil. Kinderen groenten laten eten was nog nooit zo gemakkelijk. Perfect om verpieterend fruit in te verwerken. **Nadelen** Niet geschikt voor luie ijseters. Plastic ijsvormpjes

Uit eigen vriezer

Knisperend koude kokosijsjes, veganistische verrukkingen of frisse groentefeestjes op een stokje, steeds meer mensen gooien hun vriezer ermee vol. Supermarkten verkochten volgens een meting van onderzoeksbureau IRI in 2020 voor 394 miljoen euro aan bekers, bakken, multipacks en handijsjes. **Voordelen** Een biologisch of plantaardig ijsje binnen ieders handbereik. Leeggegeten ijsbakken zijn handig voor hergebruik. **Nadelen** De verschillen in smaak, maar ook in duurzaamheid zijn groot: fabrieksijs kan allerlei extra ingrediënten bevatten die schadelijk zijn voor klimaat, mens en/of milieu, palmolie bijvoorbeeld. Ook qua verpakkingen zijn er meer of minder duurzame keuzes te maken: afzonderlijke ijsjes geven meestal uitzonderlijk veel afval. **Impact** Het transport van voedsel zorgt voor veel CO₂-uitstoot. Ijsjes moeten ook nog eens gekoeld vervoerd worden. Dat kost extra energie. Koelvrachtauto's zijn zwaarder dan gewone vrachtauto's en rijden meestal op diesel. Ook de meeste koelunits worden aangedreven met behulp van een kleine dieselmotor. Een energieneutrale ijscokar is er al, nu de diepvrieswagens nog.

Genoeg is genoeg

Tussen te veel en te weinig vind je een leven met precies genoeg. Goed voor de aarde en je portemonnee, maar ook voor je gemoed een ware luxe. Tekst Roos van Tongerlo Beeld Roos van der Sanden

Heleen van der Sanden had in 2006 grote plannen. Ze nam het tijdschrift *Genoeg* van de vorige uitgever over. Een hele klus én een financiële uitdaging, maar met behulp van een tweede hypotheek, idealisme en een netwerk van freelancers zou het lukken. Gelukkig verdiende Van der Sanden bij als grafisch vormgever, totdat haar grootste opdrachtgever er van de ene op de andere dag mee stopte. Weg was het gros van haar inkomsten. Daar zat ze dan, tussen de stapels tijdschriften in haar gehuurde kantoor. “Maar ik ben een rasoptimist,” vertelt ze, “en ik dacht al snel: wat nou als ik het wél red met alleen *Genoeg*? Kan ik zelf eenvoudiger leven? Ik ben naar huis gegaan en heb mijn partner beleefd aangesproken met het voorstel om het uit te proberen: leven met genoeg.” Zo kwam het dat Van der Sanden haar eigen blad letterlijk ging volgen. Leven met de luxe van genoeg, noemt ze dat. Een flinke uitdaging en een eigenwijs antwoord op een economie die fanatiek aanstuurt op groter, sneller en altijd meer.

Eén jaar
Ze zouden het een jaar volhouden, besloten Van der Sanden en haar partner. “Als je de tijd neemt om na te denken over wat voor jou van waarde is, ontdek je ook dat je geld en tijd besteedt aan zaken die je gemakkelijk kunt missen”, legt ze uit. Zo merkte ze dat ze geen kantoor op afstand nodig had, of een eigen auto om bij dat kantoor te komen. “We vinden het bijvoorbeeld heel leuk om op pad te gaan, maar dat hoeft niet veel geld te kosten. We zijn jaren niet op vakantie ge-

weest, maar hebben genoeg superleuke dingen gedaan. Zo maakten we een lijstje van mensen die we al een tijd niet gezien hadden, en die zijn we in een zomervakantie allemaal gaan opzoeken. Ook vakantiewoningruil is een geweldige mogelijkheid. Een ander jaar gingen we elk weekend op zoek naar mooie wandelplekken waar we nog nooit geweest waren, binnen een half uur reizen van ons huis. Voor ons bleek de werkelijke waarde van vakantie vooral zeeën van tijd hebben om leuke dingen te doen. Daarvoor hadden we geen verre vliegreis nodig of een hotel met uitzicht op zee.” Buiten de deur eten, ook zoiets: “We bleven bourgondisch ingesteld, hoor! Eerder waren we vanwege onze drukke levens geneigd regelmatig even snel ergens te gaan eten of wat af te halen. En daar beleefden we soms niet eens echt veel lol aan. Dus we hebben bedacht: ze komen niet aan ons gezellige samen eten. We nodigen onze vrienden bij ons thuis uit en koken doen we wel zelf.”

Doorgeknipte creditcard
Ze knipten hun creditcards door. Zeker als je aan het eind van de maand wat geld overhoudt, raak je gewend aan een leefstijl die misschien helemaal niet bij je past, denkt Van der Sanden. “Voor je het weet heb je weer iets gekocht dat je niet nodig hebt. En sta je in het rood, met als gevolg: torenhoge rente. Dat geld konden we beter gebruiken.” Van der Sanden kocht een jaar lang geen nieuwe spullen. “Ik had alles al! Aan het begin van ons ‘Genoeg-jaar’ heb ik bijvoorbeeld de badkamerkastjes opgeruimd. Ik had voor meer dan een jaar verzorgingsproducten in huis: shampoo, dagcrème, douche-

gel... Zoveel spullen hoefde ik helemaal niet. Ik heb toen met mezelf afgesproken dat ik de rest van het jaar zou proberen uit te komen met wat ik had. Het werd een sport, eigenlijk.”

Prioriteiten
Toen het jaar voorbij was, kocht Van der Sanden een nieuwe winterjas. De vorige was versleten. “Het voelde zo goed. Het was echt weer zoals vroeger. Dat je als kind nieuwe schoenen kreeg en dacht dat iedereen ze meteen zou zien. Zo bijzonder was het. Op waarde schatten betekent voor mij dat je daarvoor met liefde de échte prijs betaalt of er wat langer op moet wachten, maar weet:

dit is een goede beslissing.” Het is als eten als je echt trek hebt. Dat is uiteindelijk het lekkerst. Van der Sanden en haar partner ontdekten op die manier wat voor hen wél belangrijk is. Dat mag blijven. “Op mijn prioriteitenlijstje staan een voordeelkaart van de NS, een museumjaarkaart en een lidmaatschap bij de bibliotheek bovenaan. Dat zijn mijn gouden pasjes.” Zo kan ze ook zonder auto overal naartoe en blijft ze geïnspireerd zonder iets te hoeven kopen. “O, en een logeerbed”, voegt ze toe. “Ook dat is voor ons belangrijk. Een plek om vrienden te ontvangen.”

Blijven proberen
Leven met genoeg is als een spier die je traint, ontdekten ze. Je wordt minder afhankelijk van wat bedrijven je (bijvoorbeeld met reclames) wijsmaken. “Voor mij is tijd bijvoorbeeld heel belangrijk. Tijd om te genieten van de zon, van mijn kleinkinderen, van de natuur. Wist je dat het bezit van een eigen auto voor de meeste mensen wel 5 dagen per maand extra werken betekent? Ik blijf me afvragen: hoeveel tijd lever ik in en hoe graag wil ik iets hebben? Dat is mijn per-

soonlijke waardesysteem.” Pas als iemand ergens een getalletje bij zet, kennen we waarde aan iets toe, ziet Van der Sanden. Van dat denkpatroon moeten we af. “Denk alleen al eens aan de waarde van al het werk van mantelzorgers. Dat zijn er in Nederland vier miljoen! Die krijgen geen salaris, maar

Tips van Heleen van der Sanden, voor wie het ook wil proberen:

1. Stel een **persoonlijke top 10** op van de dingen die voor jou belangrijk zijn en waar je eventueel geld aan zou willen uitgeven of tijd aan wilt besteden. Let daarbij goed op: het gaat om wat jij wilt, niet wat je denkt dat je zou moeten willen! Ga jij graag uit eten of houd je van nieuwe sokken? Prima.
2. **Check je abonnementen.** Maak je werkelijk gebruik van de diensten waar je voor betaalt? Ga je wel naar de sportschool en kijk je series op al die verschillende streamingdiensten? Het Nibud heeft een handige online tool waarmee je grip krijgt op die stiekeme kostenposten: nibud.nl/onderwerpen/uitgaven/abonnementen
3. **Repareer!** Als je investeert in goede spullen, zijn ze het repareren waard. Ga wat vaker naar de kleermaker met wat niet meer past of waar een gat in zit. En kijk eens op jafix.nl, waar je allerlei handleidingen kunt vinden om zelf je kapotte spullen mee te fixen.

De Genoeg-pinpas: een reminder die je kan behoeden voor overbodige aankopen.

zijn onmisbaar voor de maatschappij. Zouden die mantelzorgers niet zorgen, dan zouden we als maatschappij meteen failliet gaan aan de extra zorgkosten. Bovendien: vraag mensen wat voor hen écht belangrijk is en ze noemen stevast hun geliefde, kinderen, tijd, natuur, gezondheid. Aan geen van die dingen hangt een prijskaartje.”

Leven met de luxe van genoeg is voor Van der Sanden en haar partner al snel heel gewoon geworden. “We hebben niet eens bewust besloten dat we ermee door zouden gaan, zo goed was het bevallen.” Wat leven met genoeg zo’n luxe maakt, is volgens Van der Sanden dat je de balans vindt tussen te veel en te weinig. Je bent voortdurend in beweging. Het is een kwestie van blijven proberen, zonder streng te zijn voor jezelf. “Sta iedere ochtend even stil bij wat voor jou werkelijk van waarde is. Dan ga je vanzelf meer genieten van het leven en de luxe van genoeg. Het verandert je blik op de wereld.”

Dette van der Molen (68)
Is: in de zomer snijbloemenkweker en bloembinder, in de winter beeldend kunstenaar
Missie: laten zien hoe duurzaam en uniek bloemen van het seizoen kunnen zijn

Waar komt jouw liefde voor bloemen vandaan? “Ik ben erfelijk bevoorrecht: mijn ouders hadden een gemengd landbouwbedrijf, waardoor ik ben opgegroeid met de natuur. Bloemen zijn voor mij een van de vele aspecten van een duurzame levensstijl. Ik ben van de Kleine Aarde-generatie, al meer dan 25 jaar lid van Milieudefensie. Ik maak me ernstig zorgen over de misstanden in de reguliere sierteelt en de aantasting van natuur en milieu. Wist je dat bloemen uit Afrika worden ingevlogen, hier op de veiling verhandeld en dan weer naar het buitenland geëxporteerd?”

Er worden toch ook veel bloemen in Nederland gekweekt? “Die hebben vaak extra warmte en licht nodig in kassen, wat door de huidige gascrisis een heel actueel probleem is. Zelf werk ik met vaste planten en eenjarigen, aangevuld met inheems snijgroen, grassen en grannen. Ik kweek planten die hier in het ecologische systeem passen en verzorg de bodem zo dat de planten beter tegen de droogte en heftige regens kunnen. Als biologisch-dynamisch kweker observeer ik wat de aarde, planten, insecten en vogels nodig hebben. En trouwens ook wat ik zelf nodig heb, want dat gaat vaak samen. Het lijkt me vreselijk om iedere week mijn planten met gif te moeten bespuiten.”

Kun je als kleinschalige teler iets veranderen in zo’n grote sector? “Ik heb een klein bedrijf, maar een groot verhaal. Ik praat veel met de mensen die bij mij een boeket komen halen. Ik houd open dagen, geef rondleidingen. En ik verkoop plantenstekken, zodat mensen het ook makkelijk zelf kunnen gaan doen. Zo zorg ik voor bewustwording bij mensen en kunnen ze er ook zelf mee aan de slag.”

“Ik heb een klein bedrijf maar een groot verhaal”

Colofon

Down to Earth
Nummer 71, juni 2022

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur),
Anne Havelaar (redacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
Erica Meijers

Art-direction en vormgeving
8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Wijzigen kan bij de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m do van 08.30 - 21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Jubileumfeest!

Op donderdagavond 16 juni is het feest, voor alle (oud-)medewerkers. Ben je oud-medewerker en heb je nog geen uitnodiging ontvangen? Stuur dan een mailtje naar jubileumfeest@milieudefensie.nl

... Naaktslak

“Dag, met Vincent Bijlo. Spreek ik met de goede naaktslak?”
“Wat bedoelt u, er zijn geen slechte.”
“Eh, sorry, nee, natuurlijk niet. Ik bedoel, de naaktslak van het manifest.”
“Ja, dat ben ik.”
“Vertel.”
“Nou, dat u vraagt of ik de goede naaktslak ben zegt eigenlijk al alles. Wij, en niet alleen wij, maar ook de woelrat, de meelworm, de pissebed, de schaamluis, nou ja, te veel dieren om op te noemen, wij storen ons mateloos aan uw omgang met de fauna. Daarom schreven wij de beginselverklaring ‘Wij eisen dierversiteit!’ Wat zien we van ons terug in bijvoorbeeld uw kinderboeken? Niets, he-le-maal niets! We worden vertrapt, letterlijk vertrapt, door uw zelfgenoegzame grote lompe sneakers. U heeft altijd, maar dan ook altijd de mond vol van diversiteit en inclusie maar dat geeft u op geen enkele manier gestalte.
Vrijwel alle dieren in uw boeken zijn stom. Ja, stom. Aaibaar, ze kunnen praten, u projecteert uw eigen kleine menselijke gedrag voortdurend op beesten, u kunt de kinderen geen slechter voorbeeld geven. Ach meneer Bijlo, wij slakken, wij heten traag te zijn maar wij liggen duizenden mijlen op u voor, maar geen haar op uw bekrompen hoofd die daar ook maar één seconde aan denkt. Neem zo’n thema als gender.”
“Gender?”
“Ja, gender. Kijkt u van op hè, dat een naaktslak dat woord in de mond neemt. Maak een kinderboek met ons als voorbeeld! Bij ons heeft het begrip man of vrouw nooit bestaan, wij zijn alles, altijd geweest. Ons hele genderspectrum is fluïde, zoals u dat altijd zo belachelijk verheven uitdrukt. Maar nee hoor, er komt een boek over twee kindjes die opgroeien bij een transvrouw die vroeger transman was en een hij die zij was en nu hen. Meneer Bijlo, dat kan en moet toch echt anders. En hou op, alstublieft, hou op met dat eeuwige vermenselijken. Schrijf niet dat de naaktslak het koud heeft, hahahaha. Ja, dat mag u zich ook persoonlijk aantrekken, u doet het ook.”
“Ik?”
“Ja, u ja. U bent deze hele column al aan het bellen met een pratende naaktslak. U verdient uw stomme centen over de rug van een dier en u strooit er nog zout over ook, ga u schamen.”
“Sorry, sorry, sorry, sorry dat ik een mens ben.”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

KLIMAAT MARS

19 JUNI
ROTTERDAM
13.00 UUR
BINNENROTTE

**GEEN
WOORDEN
MAAR
DADEN**

KLIMAATMARS.NL

